

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

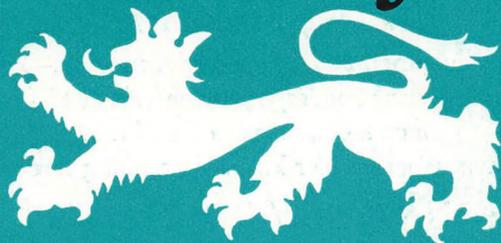
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

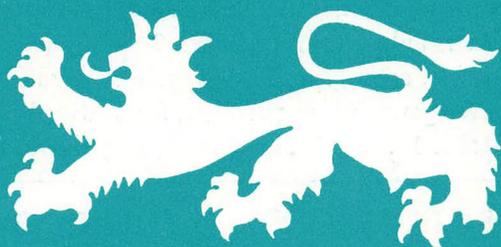
Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Dorrit Andersen: Da socialismen kom til Sønderborg

Inger Bjørn Svendsen: Det unge Grænseværn

Aksel Lassen: Anders Lebeck

Svend Moos: Magdalene Moos

Hans-Iver Toft: Tønder Apotek 350 år

Jørgen Bromand: Inddæmningen af Kettingnor

R. P. Sørensen: Angående børneremser

Grænselandsdagbog

SEPTEMBER

9 · 1973

49. ÅRGANG

Sønderjyden rektor, dr. phil. KARL N. BOCK's erindringsbog

ET MENNESKELIV

1897 - 1920 - 1945 - 1970 - 1972

illustreret. 206 sider. (Bogladepris 52.- kr.)

leveres til abonnenter af Sønderjysk Månedsskrift til favørpris kr. 29.90,

incl. moms + porto i alt kr. 31.90

Favørprisen gælder kun ved bestilling direkte fra

NAKSKOV BOGHANDEL

4900 Nakskov. Telf. (03) 92 16 44

SYDSLESVIGSKE KØBSTÆDER I GAMLE BYPROSPEKTER, BYKORT OG BILLEDER

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig har fra Sparekassen Sønderjylland modtaget 98 gamle byprospekter, bykort og billeder fra 9 sydslesvigske købstæder, indkøbt fra en privatsamling. Det er en gave, der i sig selv er værdifuld.

Biblioteket præsenterer gaven på en udstilling fra lørdag den 22. september kl. 16 til fredag den 5. oktober 1973. Udstillingen er daglig åben fra kl. 10-19.

KUNSTFORENINGEN FOR HADERSLEV OG OMEGN

har følgende udstillinger på programmet i år:

3. nov. - 18. nov. Karen Yding-Jensen. Stoftryk, tæpper etc. Haderslev Museum.

24. nov. - 9. dec. Per Kirkeby. Malerier. Museet.

Januar. Udvalgte grafikere. Museet.

Februar. Nell Bernard. Keramik. Museet.

Marts. Bent Karl Jacobsen, Peter Severin. Malerier. Museet.

April. Jeppe Madsen Ohlsen. Malerier. Museet.

Man vil forsøge i forbindelse med udstillingerne at arrangere foredrag, diskussioner eller møder med kunstnere.

Museet, Åstrupvej, Haderslev, har åbent hverdage 10-17, søn- og helligdage 10-12, 14-17.

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

der udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland som selvstændig publikation, koster 30,- kroner årlig i abonnement (incl. MOMS og forsendelse). Abonnementet og enkeltnumre (3,75 kroner stykket, særnumre beregnes der

dog en højere pris for) kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Åbenrå, telefon (04) 62 46 83, eller på redaktionens adresse: H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, telefon (04) 52 17 37.

Prøvenumre tilsendes gerne og gratis.

Et udpræget arbejderkvarter i Sønderborg: Havbogade omkr. år 1900. (Museet på Sønderborg Slot).

Da socialismen kom til Sønderborg

AF DORRIT ANDERSEN

Det er hundrede år siden, den socialdemokratiske agitation i Sønderborg begyndte at give resultater. Arkivar, cand. mag. Dorrit Andersen, Åbenrå, skildrer den nye politiske bevægelses fremmarch.

»Klassehatzen er begyndt hos os. Socialdemokraterne sender deres apostle for at arbejde deres diæter af her. Udhængsskiltet er naturligvis de arbejdende klassers vel.« Således hilste Sønderburger Zeitung socialis-

mens komme til Sønderborg i september 1873.

I sammenligning med det øvrige Slesvig-Holsten nåede socialismen sent til Nordslesvig. Agitationen udgik fra Hamburg-Altona, hvor der i sidste halvdel af 1860'erne havde udviklet sig en betydelig arbejderbevægelse i tilslutning til »Allgemeine deutsche Arbeiter Verein« (ADAV), der var grundlagt 1863 af Ferdinand Lasalle. Udsendte agitatorer udbredte på omfattende rejser den nye tids tanker om arbejderklassens økonomiske og

politiske rettigheder. I 1868 oprettedes en socialistisk forening i Flensborg, og 1872–73 fik partiet også tilhængere i Åbenrå, Haderslev, Tønder og Sønderborg i den nævnte rækkefølge.

Det var den dygtige, pommersk fødte agitator Hermann Walther, der spillede den største rolle ved udbredelsen af arbejderbevægelsen i Nordslesvig. Den 1. og den 6. september 1873 talte Walther således ved offentlige møder i Steentofts lokaler i Sønderborg, og ved det sidste møde opfordrede han til indmeldelse i arbejderpartiet. Opfordringen blev fulgt af 52, der indmeldte sig i ADAV, og i den følgende tid meldte yderligere 9 sig ind. Det er knap nok muligt at danne sig et indtryk af, hvad Walther egentlig talte om, når man kun kender den borgerlige presses fjendtlige referater af møderne.

Om det første skriver Sonderburger Zeitung 2. september følgende: »Meget nyt plejer ikke at ske hos os, og dagene og aftenene forløber hertillands ret ensformigt. Derfor bør vi være taknemlige over for de herrer, som af og til sender os en af deres spasmagere for at lave en aftenunderholdning for os. I går talte hr. Walther til et meget taknemligt publikum; han skældte ud på alt det bestående som sædvanlig, forklarede, at fremskridtet gik for langsomt, at et tilbageskridt ville være lettere og bedre, og – glemte endelig fuldstændig at fortælle os, hvad han ønskede af os. Forhandlingerne (om hvad, ved man ikke!) frembød et så livligt billede, som man sjældent ser ved offentlige debatter hos os.«

Avisen tog dog socialismens komme så alvorligt, at den 6. september bragte en mere udførlig imødegåelse af Walthers tale. Den pegede heri på et væsentligt problem: kunne man virkelig tro, »at nationalitetsstriden i Nordslesvig pludselig, fordi hr. Walther ønsker det, vil være uden betydning ved valgene? at man her ikke mere vil betegne partierne som tyske og danske, men

som borgerlige og socialdemokratiske? Ethvert forstandigt menneske vil forstå, at der vil løbe meget vand i stranden, før vore valgkampe holder op med at være nationalt farvede!« Der kan da heller ikke være tvivl om, at netop det nationale spørgsmål var en væsentlig baggrund for socialismens vanskeligheder med at få fast fodfæste i Nordslesvig i de kommende år. Det stagnerende erhvervsliv kunne heller ikke skabe nogen god grobund for fremvæksten af en talrig arbejderklasse.

Walthers agitation var imidlertid ikke sønderborgernes første møde med socialismen. Den 26. oktober 1872 havde en Flensborgsocialist P. Zimmermann således ladet indkalde til et socialistisk møde i Steentofts danselokale, der normalt var flittigt besøgt af den lokale garnison. Da mødet, som lovpligtigt var, var blevet anmeldt til politiforvaltningen, forelagde denne anmodningen for militærkommandanturen. Her havde man ikke noget at indvende mod afholdelsen, for »det vedlagte brev viser et så lavt dannelsesniveau hos den pågældende agitator (Zimmermann), at man må antage, at en socialdemokratisk folkeforsamling under en sådan ledelse snarere vil være den gode sag (dvs. den borgerlige) til fordel end til skade.« Derfor ville kommandanturen ikke straffe Steentoft med boycott, hvis han stillede lokaler til rådighed for mødet. Tværtimod ville man i gentagelsestilfælde ligefrem anmode politiet om at anbringe »truslen« i Steentofts etablisement! Det skete som omtalt året efter.

Taleren ved mødet var dog ikke Zimmermann selv, men den kendte ADAV-agitator Winter. Han synes dog ikke at have haft succes, hvis man skal tro Sonderburger Zeitungs referat. Mødet skal være endt med et spørgsmål fra salen om, hvilken adkomst Winter egentlig havde til at komme til Sønderborg og forstyrre freden, »et spørgsmål, der vakte en så vedvarende munterhed, at hr. Winter mente at måtte afslutte mødet.«

Alle Einvohner Sonderburg's,
die gewillt sind der Arbeiter-Partei beizutreten, werden ersucht,
am **Sonntabend den 6. Septbr.**
bei **Steentoft**
zu erscheinen.

H. Walther.

Mærk.

Det bringes herved til offentlig Kundskab, at den paatænkte Landproduktbors i Sønderborg vil tage sin Behandelse den første Onsdag i September Maaned, og vil for Fremtiden afholdes hver Onsdag Eftermiddag fra Kl. 2 til 4 i „Stad Hamburg“.

Comiteen.

Prima Portlander-Cement,
Vægt 400 Pbd. pr. Tønde, anbefales af
J. C. Thustedt.

Avertissement i Sønderburger Zeitung 6. september 1873: Agitatoren Walther indkalder til det møde, hvor de første sønderborgske arbejdere meldte sig ind i socialdemokratiet.

Men året efter opnåede Walther altså resultater.

Walthers møder i Sønderborg var et led i den omfattende agitation, der udfoldedes før rigsdagsvalget i januar 1874. Ved dette valg fik socialdemokratiet en stor succes i Slesvig-Holsten som helhed. Mere end $\frac{1}{3}$ af stemmerne tilfaldt det. Men i 1. valgkreds (Haderslev-Sønderborg) havde partiet opgivet at opstille og nøjedes med at anbefale stemmeafgivning på den danske kandidat Krüger. Vi ved derfor ikke noget om, hvor mange socialdemokratiske vælgere der faktisk fandtes i kredsen på dette tidspunkt.

De første socialister i Sønderborg

Bevægelsens tilslutning i Sønderborg i 1870'erne blev uhyre beskeden, bortset fra den relativt store tilslutning efter Walthers møder. Den spredte viden, vi har, om det sønderborgske socialdemokrati stammer især fra politiforvaltningens indberetninger til

Landwirthschaftliche

Das Winterhalbjahr beginnt am 1. Oct. frei übermittelt. Jede gewünschte nähere

Alle Sorten Obst, Stachel- u. Johannisbeeren kauft

W. Friede,
Obst- und Gemüschandler
Geestendorf.

Das Dampfschiff

„Vorwärts“

fährt jetzt regelmässig

von **Kiel** nach **Sønderburg** jeden Montag, Nachmittags 2 Uhr, jeden Freitag Morgens 8 $\frac{1}{2}$ Uhr;
von **Sønderburg** nach **Kiel** jeden Dienstag, Morgens 7 Uhr, jeden Sonnab-

landråden. Socialdemokratiet opfattedes nemlig i det tyske rige som en statsfjendtlig bevægelse og registreredes og kontrolleredes med omhu af myndighederne. En lignende opmærksomhed blev for øvrigt også den danske bevægelse i Nordslesvig til del.

I Sønderborg fandtes i 1875 otte medlemmer af Tysklands socialistiske Arbejderparti (i 1875 havde de tyske socialdemokratiske partier sluttet sig sammen til ét parti med dette navn). Som kasserer i Sønderborg fungerede 1875 den i Flensborg fødte urmager Lars Petersen. Ved rigsdagsvalget i januar 1877 blev der afgivet 32 stemmer i Sønderborg by på den socialdemokratiske kandidat, cigarmager Brückmann fra Altona, der forinden havde afholdt et propagandamøde i byen.

Politiet rapporterede, at partiets tilhængere ellers ikke gjorde sig bemærket uden for valgterminerne, og at partiet stadig ikke havde nogen fast organisation i byen. »Hvor forsvindende lille partiet er her, bevises

bedst af den omstændighed, at kun ét eksemplar af Leipziger-bladet »Vorwärts« er bestilt på postkontoret. Formodentlig bliver det holdt af urmager Lars Petersen...« Efter valget 1877 var der igen stille om partiet. Landråden meddelte regeringspræsidenten i Slesvig, at det var hans opfattelse, at den ringe tilslutning til partiet skyldtes de nationale modsætninger, der beherskede det offentlige liv i kredsen. Uden for Sønderborg var der ved valget 1877 kun blevet afgivet 8 stemmer på partiet i området med den sundevedske teglindustri.

Undertrykkelsen af socialdemokratiet

I det tyske rige som helhed var socialismen derimod i støt fremgang trods chikaner og forfølgelse fra myndighedernes side. Men i 1878 fik rigskansler Bismarck den længe ønskede chance for at øge undertrykkelsen af socialisterne kraftigt. Den 11. maj forsøgte håndværkssvenden Max Hödel et attentat mod den 80-årige kejser Wilhelm den Første. Det mislykkedes, men den 2. juni fandt endnu et attentatforsøg sted. Der foreligger absolut intet bevis for, at socialdemokratiet havde noget med de to attentater at gøre; men de gav Bismarck det nødvendige påskud til at gennemtrumfe den såkaldte socialistlov i efteråret 1878. I følge denne var det forbudt socialdemokraterne at danne foreninger, afholde møder og udgive tryksager – kun retten til at stemme og blive valgt bevaredes.

I tiden efter attentaterne skærpedes politiets interesse for socialisterne også i Sønderborg. Landråden udbad sig nærmere oplysninger om bevægelsens omfang i kredsen, og et par navne på formodede socialdemokrater dukkede op, herimellem skolepedel C. Møller. En nærmere granskning af Møllers forhold blev iværksat. Rektor Marxen, der ledede byens kommunale skolevæsen, afgav en lang indberetning til borgmester Grimm om sin pedels mistænkelige opførsel.

Denne kuriøse indberetning har blandt andet interesse som et vidnesbyrd om den voldsomme socialistforskrækkelse, der beherskede borgerskabet selv i en afkrog af riget som Sønderborg, og skal derfor gengives i sin helhed i oversættelse.

Rektor Marxens beretning om pedel Møller.

Sønderborg, den 27. juni 1878.

Om aftenen den 3. juni dette år har jeg udtalt, at der efter det indtryk, jeg har fået, findes et betragteligt antal socialdemokrater i Sønderborg, og endvidere at jeg tror, at skolepedel Møller tilhører denne retning. På det nævnte tidspunkt var jeg blevet stærkt forurologet af nogle ytringer, som skolepedel Møllers kone havde fremsat over for min kone om formiddagen den 3. juni af følgende indhold:

Sådan som det nu er, kan det ikke blive ved med at gå: de (såkaldte) småfolk havde intet arbejde (og følgelig intet at spise). Hvis kejseren dør, så bliver der krig; så får småfolk arbejde.

Denne meddelelse oprørte mig. »Kri-gen« opfattede jeg som en ventet borgerkrig, arbejdet som det vedvarende arbejde, der loves i den socialistiske statsteori. Ved et næsten succesrigt mordforsøg gives der intet udtryk for medlidenhed med den sårede, for afsky for den grusomme handling, for ærbødighed over for den aldrende kejser og herre, men nok tanke på den formodede arv, på småfolk!

Jeg sagde til mig selv: denne kvinde giver udtryk for sin mands mening. Om aftenen, lige før jeg gik ud, sendte Møller sin kone ned i min lejlighed for at spørge, om der var kommet nogen løbeseddel. I overensstemmelse med den retning, mine tanker havde fået, spurgte jeg mig selv, om Møller måske ventede på at erfare kejserens død.

Siden attentatet den 11. maj har begge

ægtefolkene set sure og utilfredse ud. Deres velstand vokser, og tjenesten er så bekvem som aldrig før. Jeg tænkte derfor hurtigt: Dette har en indre årsag; Møller er måske socialdemokrat som en følge af sin tidligere stilling (han har været farver). Denne opfattelse nåede jeg til, fordi Møller daglig går omkring med en murer, som jeg har set stemme på socialdemokraternes kandidat ved det sidste kreds-dagsvalg. Da denne mistanke var opstået hos mig, forekom det mig påfaldende, at Møller får sin post udleveret med særlig forsigtighed af postbudet, sådan at man aldrig kan se, hvad han modtager pr. post, mens postbudet behandler alle andre forsendelser til huset uden hemmeligheds-fuldhed.

Jeg bør ikke undlade at bemærke, at Møller altid har forekommet mig at være en retskaffen og gudfrygtig mand. Men dette udelukker ikke efter mine erfaringer, at han er tilhænger af socialistiske ideer.

Ærbødigst

Marxen, rektor.

Der skal næppe megen skarpsindighed til for at skønne, at rektorens ejendommelige angiverier var et for spinkelt grundlag til at be-grunde nogen indskriden fra politiet eller en eventuel afskedigelse for den kommunalt an-satte pedel, der jo intet ulovligt havde fore-taget sig. Noget sådant skete da heller ikke. Borgmester Grimm forhørte ægteparret og indberettede til landråden, at hele sagen byg-gede på misforståelser.

Under socialistloven

Indførelsen af socialistloven betød, at det første kendte forsøg på at danne en fagfor-ening i Sønderborg blev undertrykt. I begyn-delsen af februar 1878 var en skræddersvend Hochheimer fra Thüringen kommet til byen. Han begyndte at agitere for oprettelsen af

en lokalafdeling af »Allgemeiner deutscher Schneiderverein«. I følge skræddermester Jürgen Jürgensens senere beretning til poli-tiet henvendte Hochheimer sig først til en skræddermester Bjerring, der sammen med sine svende besluttede at stifte en forening. De skal nemlig have været af den opfat-telse, at der blot var tale om en understøttel-sesforening. Foreningen fik 14 medlemmer. Formand blev en skrædder August Hus-mann, der var født i Stade, Hannover, og havde været bosat i byen siden 1872. Jür-gensen blev kasserer, men trådte ud igen 1. juli 1878, »fordi jeg mærkede, at der også blev drevet politik i foreningen«. Hvad der nærmere skal forstås derved, oplyses ikke; men det var vel sandsynligt, at der har været tale om et tilløb til at drive socialdemokra-tisk præget fagforeningspolitik. Kort efter skal foreningens virksomhed være standset. Men i begyndelsen af 1879 begyndte politiet at undersøge dens forhold nærmere, og Jür-gensen og Husmann blev forhørt. I begyn-delsen af 1880 afleverede de foreningens stempler, nøgle, kvitteringsbog m. v. til poli-tiet, som vel så kunne føle sig sikker på, at tilløbet til en fagforeningsdannelse var ef-fektivt standset.

Socialistloven blev først ophævet i 1890, og så længe den var i kraft, udfoldedes, så vidt det kan konstateres, ingen socialdemo-kratisk aktivitet i Sønderborg og heller ikke i det øvrige Nordslesvig.

Arbejderbevægelsen begynder forfra

Socialistlovens ophævelse bevirkede hverken i Sønderborg eller det øvrige Nordslesvig nogen pludselig stærk vækst for socialismen – socialistloven havde effektivt afbrudt for-bindelsen til 1870'ernes arbejderbevægelse. Det eneste tegn på fornyet aktivitet i Sønder-borg var en 8 dages murer- og tømmerstrejke den første uge i april 1890 med ca. 50 del-tagere. Arbejderne havde hidtil haft en ar-bejdsdag på 11 timer med en timeløn på 30

pfg. De opnåede ved det indgåede forlig 10 timer à 33 pfg., et kompromis, hvor arbejderne krav ikke blev imødekommet fuldt ud; alligevel kan det betegnes som en sejr for arbejderne. Denne succes synes dog ikke at have affødt yderligere uro på arbejdsmarkedet.

Men arbejderbevægelsens udvikling i 1890'erne fik det særkende til forskel fra udviklingen i 1870'erne, at der nu efterhånden opstod en egentlig fagbevægelse. Følgende foreningsdannelser kan konstateres: skrædderne (1890), formerne (1893), træarbejderne (1894), ufaglærte arbejdere («Fabrik-, Land-, Hilfsarbeiter und Arbeiterinnen» 1895), murerne (1896), tømmerne (1901) og malerne (1902). Disse foreninger ser dog ud til at have været meget små, og om de alle er levedygtige, er uklart.

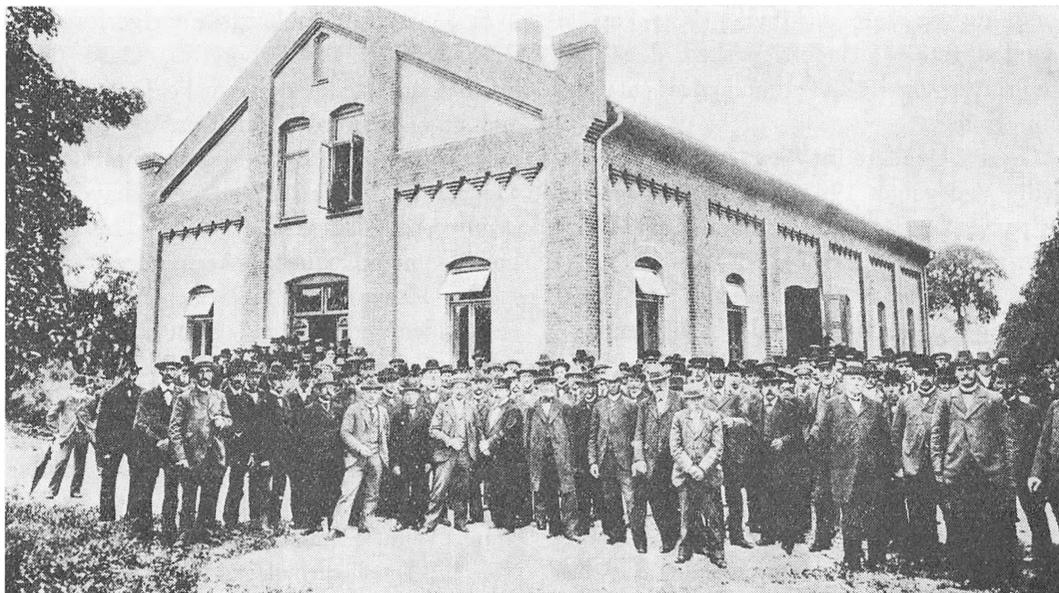
Sideløbende med den faglige organisering kom der langsomt liv på ny i den politiske arbejderbevægelse. I 1892 tog en gruppe tilrejsende svende et initiativ til en mere omfattende organisationsdannelse. Den 6. august afholdtes et møde med ca. 25 deltagere. Der oprettedes en »Arbeiterverein Sonderburg« med foredrag og oplysende virksomhed som hovedformål. Samtidig skulle foreningen støtte vandrende arbejdere og også de medlemmer, »der som følge af deres virksomhed for foreningen mister deres arbejde«, altså et tydeligt tegn på, at foreningen også skulle have politisk karakter. Foreningens kasserer, en snedkersvend, som hed Schieren, var det eneste medlem, der var bosat og gift i byen – de øvrige var på midlertidigt ophold dér. Foreningen viste sig ikke at være levedygtig. I 1894 kunne politiforvaltningen indberette til landråden, at »de personer, som i 1892 forsøgte på at grundlægge en socialdemokratisk forening, har alle efterhånden forladt byen.«

Det var fortsat omkring valgene, en socialdemokratisk bevægelse kunne spores. Ved rigsdagsvalget i februar 1890 genoplivede socialdemokrater fra Flensborg bevægelsen.

Ved valget afgaves 38 stemmer i Sønderborg på kandidaten, skrædder Mahlke fra Flensborg. Ved valgene 1893 og 1898 var tallene 20 og 43. Uden for valgene kendes ikke nogen aktivitet. I august 1892 var der dog indvarslet et offentligt møde med rigsdagsmand Molkenbuhr som taler, måske et initiativ fra arbejderforeningen. Mødet skulle have fundet sted i Hotel Alssund, men værten dér fik kolde fødder og trak sit tilbud om at stille lokaler til rådighed tilbage. Han var nemlig blevet truet med boycott af garnisonsforvaltningen, der altså ikke længere havde en så overlegen holdning til socialismen som tyve år før.

Mod en holdbar politisk organisation

I slutningen af 1890'erne syntes der imidlertid at være ved at være grundlag for en mere varig organisationsdannelse. I 1897 var der blevet grundlagt en »Arbeiterverein« i Haderslev, og den 11. juni 1898 oprettedes på ny en »Arbeiterverein Sonderburg« med arbejder Hans Jensen som formand. Hvor mange medlemmer, den havde, vides desværre ikke. Foreningens karakter er heller ikke helt klar, men sandsynligvis har der været tale om en forening med klart socialistisk præg, selv om ordet »socialdemokratisk« ikke indgik i foreningens navn. Til sammenligning kan nævnes, at da Åbenråarbejderne i 1901 stiftede den lokale partiforening, fik den navnet »Allgemeiner Arbeiterverein für Apenrade und Umgegend«, fordi man frygtede, at betegnelsen socialdemokratisk ville have en alt for afskrækkende klang i myndighedernes ører, og det er vel ikke usandsynligt, at lignende overvejelser har gjort sig gældende i Sønderborg i 1898. Derimod har foreningen ikke været formelt tilsluttet Tysklands socialdemokratiske parti. Hvor længe foreningen bestod, kan ikke siges. Men den eksisterede dog i 1900, hvor bestyrelsen udgjordes af F. Dürfeld, Gustav Huhle, H. Rotz og H. Carstensen.

Det danske forsamlingshus i Sønderborg, hvor også socialdemokraterne holdt mange af deres møder, bl. a. det stiftende møde for den nuværende partiforening 7. august 1904. (Postkort i Historiske Samlinger for Sønderjylland).

Ved århundredeskiftet begyndte den varige vækst for det nordslesvigske socialdemokrati. Den erhvervsmæssige stagnation var ved at være forbi, og en stigende indvandring af arbejdere sydfra fandt sted. Mange af disse arbejdere tog fast ophold i landsdelen, og det var dem, der blev socialdemokratiets kernetropper. Lige som i 1870'erne var socialdemokratiet tydeligt en ude fra kommende bevægelse, der kun langsomt fik fodfæste blandt landsdelens egne børn.

Samtidig begyndte den socialdemokratiske agitation mere konsekvent end tidligere at tage hensyn til de nationalpolitiske forhold i landsdelen, især efter at Eduard Adler i 1900 var blevet redaktør af provinsens socialdemokratiske dagblad »Schleswig-Holsteinische Volkszeitung«. Under Adlers førerskab udbyggedes samarbejdet med den danske bevægelse, som havde stærke demokratiske bestræbelser til fælles med socialdemokraterne, der på deres side i vid udstrækning støttede de danske krav om en

grænseregulering efter selvbestemmelsesrettens principper.

Der kan ikke være tvivl om, at en danskvenlig holdning var nødvendig for socialdemokraterne, hvis de ville opnå fremskridt af betydning i Nordslesvig. I 1894 havde Heinrich Mahlke således fremsat følgende udtalelser på det slesvig-holstenske socialdemokratis fjerde partidag, da han rapporterede om situationen i Nordslesvig: »En nærværdig virksomhed kunne ikke udfoldes i 1. kreds; det, der sker, må udgå fra 2. kreds (Flensborg-Åbenrå). Vi har uddelt 3000 tosprogede brochurer. De danske landboere har imidlertid ofte læst det modsatte af, hvad der står i dem. *I første række ønsker folk at være danske og dernæst at være socialdemokrater.*«

Ved en lignende kongres i 1899 lød agitationskomiteens beretning: »1. valgkreds kan ikke i overskuelig fremtid komme i betragtning for os, fordi den er udpræget dansksindet. Chauvinismen har dér et sådant

forspring, at vore partifæller ikke kan få fast fodfæste.« I Haderslev skete dog gode fremskridt, og 1899 grundlagdes partiforeningen dér.

Også i Sønderborg blev fremgangen tydelig. Ved valget 1902 afgaves 88 stemmer på partiet og i 1903 105 stemmer af de i alt 775, altså lidt over 1/7 af de afgivne stemmer. Agitationen 1903 støttedes fra Flensborg og fra den nydannede partiforening i Åbenrå. Ved et møde i det danske forsamlingshus 15. juni talte således Mahlke fra Flensborg på tysk og Mathiesen, Åbenrå, på dansk i anledning af det forestående rigsdagsvalg. Mathiesen talte især om overensstemmelsen mellem det danske og det socialdemokratiske parti. I september talte Mathiesen igen, denne gang sammen med Eduard Adler.

Oprettelsen af partiforeningen

Den 7. august 1904 resulterede udviklingen så i, at der kunne indkaldes til det møde,

hvor den socialdemokratiske vælgerforening i Sønderborg skulle oprettes. Også dette møde fandt sted i det danske forsamlingshus, et vidnesbyrd om den nære forbindelse mellem de danske og socialdemokraterne. Mødet, der havde 51 deltagere, havde den kendte socialdemokrat Michelsen fra Flensborg som hovedtaler. Af mødedeltagerne meldte 40 sig straks ind i vælgerforeningen »Sozialdemokratischer Verein für den 1. schleswig-holsteinischen Wahlkreis, Kreis Sonderburg und Umgegend«. Året efter havde foreningen 105 medlemmer.

Den første bestyrelse udgjordes af murer Wilh. Stier (formand), tømrer Carl Pieper, murer Wilh. Schmidt, tømrer Heinrich Michel, blikkenslagermester Wilh. Kühn, arbejder Max Lange, skomager W. Lange og murer W. Frehse.

Efter en mere end 30-årig udvikling var socialdemokratiet endeligt etableret i Sønderborg med grundlæggelsen af den partiforening, der også eksisterer i dag.

Af utrykt kildemateriale i Landsarkivet, Åbenrå, er hovedsagelig følgende anvendt:

Sønderborg landsrådsarkiv:

846. 1869–97. Die Bewegung unter den Arbeitern, Arbeitervereine, Einstellung der Arbeiten, Sozialdemokratie.

Sønderborg byarkiv:

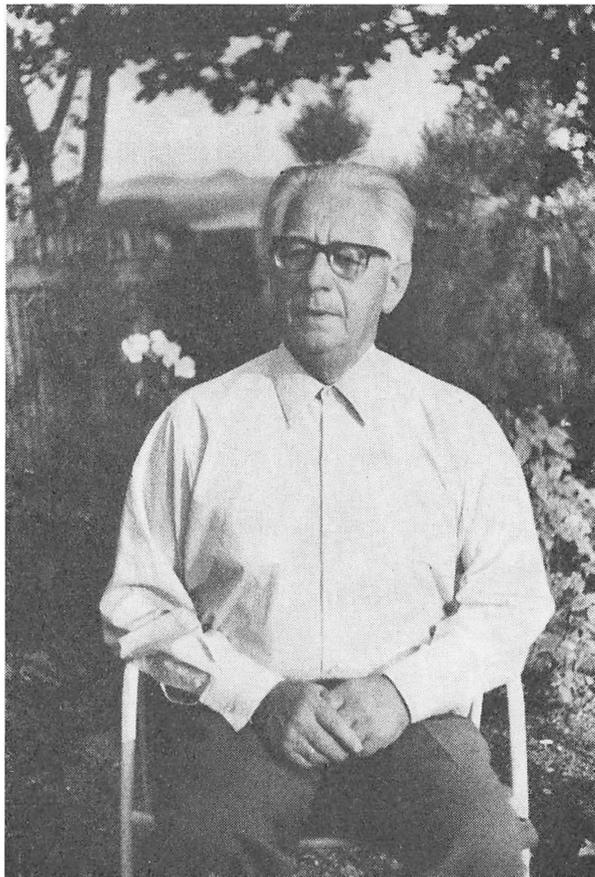
II, 2, 3. 1869–1904. Die Kontrolle der Vereine und öffentlichen Versammlungen.

II, 2, 6. 1899–1919. Die Sozialdemokratie.

Litteratur:

Om den første arbejderbevægelse i Haderslev, Åbenrå og Tønder har Gerd Callesen skrevet artikler i »Der Nordschleswiger« 13. maj 1972 og 17. februar og 25. maj 1973. En samlet oversigt over udviklingen findes i Gerd Callesen: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924 (Åbenrå 1970) s. 10–36, der tillige indeholder udførlige kilde- og litteraturhenvisninger.

*Peter Marcussen fotograferet i sin have.
August 1973.*

Det unge Grænseværn

AF INGER BJØRN SVENSSON

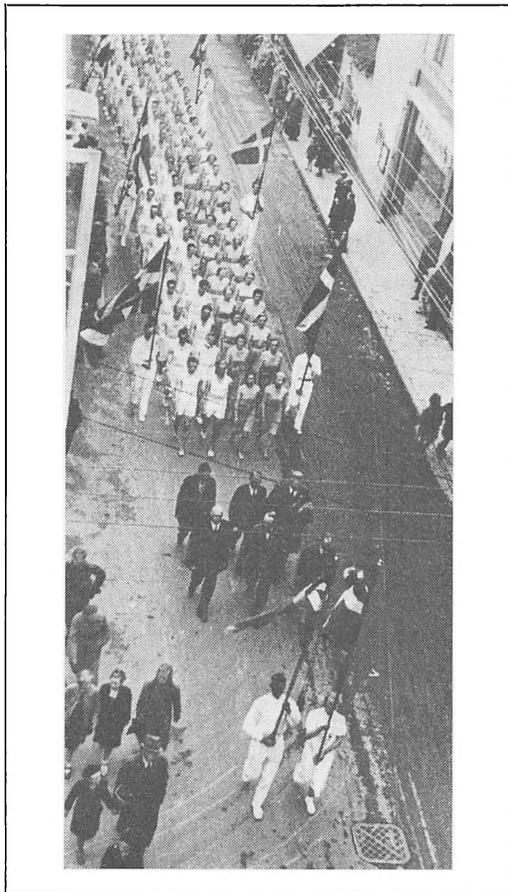
Det unge Grænseværn eksisterer stadig, men har i dag kun stilfærdige administrative opgaver at løse.

Anderledes i trediveerne, hvor lærer Peter Marcussen vandt stormende tilslutning fra de unges rækker, da han markerede den danske indstilling over for nazisterne ved at stifte D.u.G.

I en samtale med Inger Bjørn Svensson, Haderslev, fortæller Peter Marcussen, Vester Broby, om de travle måneder, der gik forud

for den 20. september 1933, da vedtægterne blev underskrevet.

Lærer Peter Marcussen er i dag pensioneret. Han bor sammen med sin hustru i en æresbolig i Vester Broby, lidt sydøst for Sorø, et af Midtsjællands smukkeste strøg. Den yngste generation kender næppe hans navn, men de lidt ældre vil huske ham som manden, der stiftede Det unge Grænseværn, den organisation, der meget tidligt søgte at dæmme op

Gymnastikstævne i Haderslev 1938.

mod nazismens fremtrængen herhjemme. Peter Marcussen var – og er vel den dag i dag – et lyrisk-nationalt/nordisk gemyt med realitetssans og udpræget organisationstalant, en naturbegavet agitator og taler.

I år, den 23. september, er det 40 år siden, det indledende arbejde førte til oprettelsen af D.u.G., som allerede før den nominelle stiftelse var en bevægelse, der var blevet en enestående manifestation af dansk ungdoms bevidste, nationale tilhørsforhold.

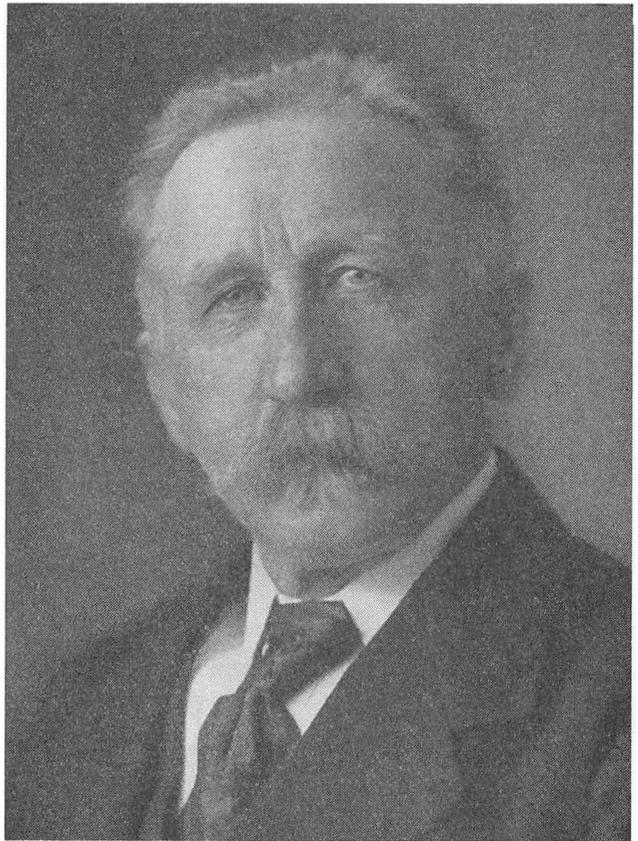
Peter Marcussen påstår energisk, at han næsten ikke kan huske noget om de bevægede dage, men efterhånden dukker minderne alligevel frem:

– Fra første færd har den bærende grundtanke i vort arbejde været, at vi ved en aktiv, dansk indsats på alle områder skulle ud-

bygge den danske stilling i Nordslesvig således, at vi forhindrede en nazistisk infiltration; en sådan kunne skabe en situation, som kunne give anledning til en eller anden form for slesvig-holstensk eller nazistisk aktion.

Nazisterne lige som tog patent på ikke blot det nordiske, men på det europæiske – også her lå en fare. For alle, der var vendt hjem fra krigen 1914–18, og som først og fremmest ønskede en varig fred, måtte føle sig tiltrukket af tanken om et europæisk fællesskab.

Baggrunden var den store arbejdsløshed i trediverne, det var landbrugets krise, det var renteslaveriet, som de udtrykte sig, de ønsker om grænserrevision, der kom frem i tale og skrift. Og over for det stillede vi et folkefællesskab i nordisk perspektiv.

Dengang var der venstreorienterede kredse, der beskyldte mig eller rettere bevægelsen for at være nazistisk præget. Måske fordi nazisterne havde det samme, det nordiske, det folkelige som mål. Vi måtte kæmpe på en dobbeltfront – dels med de danske, der slet ikke forstod problemstillingen, dels med den nazistisk prægede bevægelse sydfra.

Jeg håbede allerede i 1932, at der – måske i Frankrig – ville opstå en europæisk bevægelse, der ville lige som tage vinden ud af sejlene for nazisterne på dette punkt. Senere håbede jeg på et nordisk initiativ fra Sverige.

– Men der skete ikke noget?

– Nej, og så meget mere nødvendigt var det, at vi i Sønderjylland, hvor den nazistiske aggression – støttet af et tysksindet mindretal – var særlig følelig, skabte vor egen modstandsbevægelse.

Baggrunden for, at vi gav vort arbejde det stærke, nordiske perspektiv, var denne tysk-nordisk-germanske propaganda; vi understregede, hvad der for os var det nordiske, og at de ikke dernedefra, som de prøvede på, skulle komme og fortælle os, hvad Norden var, hvad nordisk var. Vi havde hos os livsværdier og kulturværdier, der var lige så mangfoldige og værdifulde som alt det, man kunne møde sydfra.

Den stærke understregning af det nationale i nationalsocialismen forledte danske nazister til at mene, at netop de i modsætning til os andre var nationale.

Omkring påsken 1933 indtrådte en kritisk situation. Der var rejst en stemning syd for grænsen, som meget vel kunne have medført et irregulært forsøg på at overskride grænsen, hvis der ikke fra dansk side i rette

Dybbølstævne 11. juni 1933 med Chr. Nielsen, Vollerup, på talerstolen.

tid og med tilstrækkelig tydelighed blev tilkendegivet, hvorledes den virkelige stilling i det »røvede« Nordslesvig var. Og navnlig en protest fra den sønderjyske ungdom ville have vægt.

De gamle organisationer arbejdede i og for sig fortrinligt, men vi fandt, at vor opgave var at hindre, at nazismen vandt farlig tilslutning blandt usikre elementer i Nordslesvig, og at hindre en gentagelse af den situation og de muligheder, som påskebegivenhederne havde indebåret.

På visse mennesker var det noget i nationalsocialismen, der virkede dragende. Der var for eksempel nazisternes stadige og stærke understregning af det nordiske som noget ganske særligt, det nordiske menneske som den førende race.

Ikke mindre farlig var den nationalsocialismen iboende dynamik og dens fanatiske

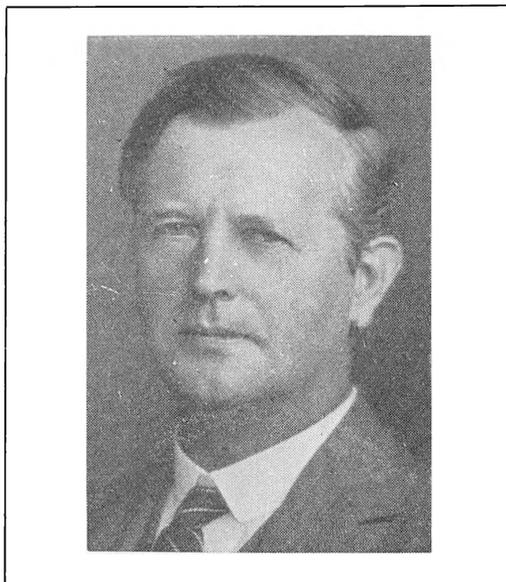
tro på at repræsentere en ny »uundgåelig« udvikling i Europa.

Aktiv modaktion var det eneste, der kunne afbøde faren!

Jeg henvendte mig så til H. P. Hanssen, der mente, at det i den foreliggende situation var rigtigst, at et første initiativ blev taget fra de folkelige – upolitiske – ungdomsorganisationers side, og han opfordrede mig til på en eller anden måde at mobilisere ungdommen til en stor, dansk tilkendegivelse rettet mod de slesvig-holstenske påstande om, at den nordslesvigske ungdom var træt af Danmark og træt af demokratiet, en demonstration af, at vor ungdom var nationalt bevidst og parat til at afvise beskyldningerne sydfra.

Derefter talte jeg med formanden for Haderslev Østeramts Ungdomsforeninger, pastor N. P. Nielsen i Vedsted, og i fællesskab

Direktør for Sønderjysk Hypoteklånepand Martin Hammerich, Tønder.

udsendte vi så en indbydelse til formændene for samtlige nordslesvigske ungdoms- og gymnastikforeninger, i alt 25 – de politiske foreninger var ikke med i denne omgang –, til en drøftelse af, hvad der kunne gøres.

Dette møde fandt sted på Folkehjem den 7. april. Man blev først og fremmest enige om at skabe en eller anden samarbejdsform for alle nordslesvigske ungdoms- og gymnastikforeninger, og der blev nedsat et femmandsudvalg, som skulle arbejde videre med sagen. Man bad mig være formand for udvalget, og det sagde jeg ja til.

Man bestemte endvidere, at man ville indbyde repræsentanter for alle ungdomslejre i Sønderjylland til et fortroligt møde den 23. april – også på Folkehjem. Det møde blev en uforglemmelig oplevelse for de hen ved 500 deltagere.

Og så blev man enige om, at man ville søge at afholde et stort stævne på Dybbøl.

Imidlertid havde Martin Hammerich uafhængigt af os taget initiativet til at få et gymnastikstævne i stand i Tønder. De sønderjyske idrætsforeninger indbød til det og arrangerede det den 12. maj. Stævnet samlede ikke mindre end 10–12.000 mennesker.

Mødet på Dybbøl fandt sted den 11. juni, og det blev en stor demonstration mod de tyske påstande om, at Nordslesvig var træt af Danmark. Det var en lykkelig dag, den første sejr vi vandt, før Det unge Grænseværn blev oprettet.

– Hvor mange deltagere var der da?

– Jeg tror, det var mere end 30.000, der den dag fandt vej til Dybbøl.

Vi var lykkelige, men nu skulle det vise sig, om der kunne komme noget praktisk ud af sommerens møder og stævner, eller om man ville blive stående ved løfterne. Der var visse vanskeligheder ved at finde formen for samarbejdet, og først hen på efteråret var vi så vidt, at vi havde formuleret vedtægterne for Det unge Grænseværn, som det kom til at hedde, et navn, der jo særlig skulle appellere til de unge.

Peter Marcussen finder den første årsberetning frem:

Den 20. september underskrev vi vedtægterne. »Det unge Grænseværn er en sammenslutning af dansk ungdom, fællesorganisationer, foreninger og enkeltpersoner, til fælles værn om og styrkelse af dansk-nordisk ånds- og kulturliv i grænselandet«.

*Ernst Christensen,
Asserballe.*

Vore indtægter skulle komme fra medlemskontingenterne, enten fra enkeltmedlemmer eller fra de organisationer, der meldte sig ind. Det personlige kontingent var to kroner – det var da beskedent –, og foreninger betalte 10 øre pr. medlem.

Han ler lidt: Men man måtte gerne betale mere – det gjorde mange. Vi fik også tilskud, større og mindre, men alligevel var vor økonomi altid anstrengt på grund af de mange opgaver, vi påtog os at løse. Vort første regnskab balancerede med 76.000 kroner.

– Hvor mange medlemmer fik D.u.G.?

– Her står, at vi begyndte med godt 5000 enkeltmedlemmer og næsten 50.000 foreningsmedlemmer – vi lagde megen vægt på samarbejde med de bestående foreninger; vi ønskede ikke at danne en konkurrerende sammenslutning. Det største antal medlemmer havde vi mod slutningen af trediverne – i 37/38 var vi oppe på et halvt hundrede tusinde personlige medlemmer.

– Og hvem var med i det daglige arbejde?

– Ja, jeg blev jo frigjort for mit arbejde

som lærer på Seminarieskolen i Haderslev – jeg blev valgt til formand den 26. september af Fællesrådet. Først betalte man en vikar, senere modtog jeg en beskedent løn af Det unge Grænseværn. Jeg rejste rundt og talte ved møder – vi fik mere end 2000 tillidsmænd, og de skaffede os både medlemmer og midler. Jeg har den dybeste respekt for deres arbejde. De havde sliddet, mens vi i rådet fik hele æren for arbejdet. Af de nærmeste af dem huskes ikke mindst folk som Chr. Nielsen, Vollerup, og Ernst Christensen, Asserballe. Chr. Nielsen, der havde et lille husmandssted, og som kørte ind med mælk til Sønderborg om morgenen, har rejst og talt ved hundreder og atter hundreder af møder landet over.

Og det var det samme med Ernst Christensen, der var en enestående taler og havde en enestående evne til at forklare baggrunden for situationen og for det arbejde, vi havde påtaget os.

– Og hvad bestod dette arbejde så i?

– Ja, vi udgav jo et tidsskrift for kultur og grænsepolitik, Folkung, og vi gav tilskud til foreninger, til indretning af lokaler, anskaffelse af arbejdsmaterialer, til afholdelse af møder – til dels med kendte norske eller svenske talere –, til opvisninger, koncerter,

Peter Marcussen har selv arbejdet med på udkastet til denne plakate, der appellerer til det nordiske fællesskab mod nazismen.

nationale fester, vi oprettede et grænsekontor i Tønder, og endelig brugte vi vore penge til to vandrelærerinder, Carla Schibler og Anna Jørgensen, der hurtigt fik hele grænseområdet som arbejdsmark. De gav os en glimrende kontakt med landsdelens unge, lige som vore tre vandrerhjem i Kollund, St. Jynde vad og Rudbøl, der husede både enkeltvandrere og lejrskoler, blev gode oplysningscentre.

– Efter besættelsen – ?

– Ja, da den var ophørt, mente man ikke, at man længere havde brug for de ideer, som vi bragte frem i trediverne. D.U.G. blev aldrig opløst, men der er ikke anden opgave tilbage end administrationen af de vandrerhjem, vi fik bygget: Grænsehjemmet, St. Jynde vad og Kohagen – Rudbøl er vist afstået.

– Kan resultatet af Det unge Grænseværns indsats sammenfattes i få ord?

– Så ville jeg sige, at det, at den nazistiske infiltration ikke lykkedes, det har D.U.G. ikke blot en væsentlig del, men den væsentligste del af æren for. Takken tilkommer ikke nogle få, men de tusinder og atter tusinder landet over, der gav os den fornødne støtte og opmuntring.

Jeg havde håbet, at jeg i efterkrigstidens år havde kunnet rejse en institution i min sønderjyske hjemstavn, hvor den ny-nationale, nordiske bevidsthed, der bragte os sejreren i 1930'erne, kunne blive fæstnet og udbygget. At det ikke lykkedes, er mit livs største skuffelse, og vil – selv om jeg ikke alene bærer skylden herfor – med rette kunne bebrejdes mig af kommende slægter. En del af de tanker, jeg tænkte, og de drømme, jeg drømte i min ungdom om Europa, synes mig dog virkeliggjort i dag, jeg er tilhænger af EF. Men jeg håber, at Frankrig og England mere end Tyskland må præge samarbejdet.

Anders Lebeck

AF AKSEL LASSEN

Den 20. august blev der afsløret et portræt af redaktør Anders Lebeck på Folkehjem i Åbenrå. Franciska Clausen havde malet det vellignende billede, og redaktør Aksel Lassen, København, holdt en tale, der gengives her.

Da man bad mig tale ved afsløringen af et portræt af Anders Lebeck, var min første tanke, at det kunne jeg ikke. Jeg har jo aldrig personlig kendt Anders Lebeck, og egentlig kunne vel alene en sønderjyde vurdere hans virke. Vel huskede jeg Lebecks navn som journalist og folketingsmand og den dramatik, der udfoldede sig om hans indsats, og jeg havde læst nogle afhandlinger af ham om de nationale forhold i Sønderjylland – med særlig interesse »Vor nationale Arbejdsmark«, et hæfte på 32 små sider. I den var der nogle beregninger vedrørende stemmetal før og efter 1920, som jeg fandt, man burde se under en anden synsvinkel end den, hvorunder Anders Lebeck havde set dem. Så vidt havde mit kendskab til ham og hans indsats blot været registrerende.

Men en dag, da jeg på Landsarkivet i Åbenrå var i gang med nogle supplerende undersøgelser vedrørende befolkningsforhold og stemmeafgivning ved tyske og danske rigsdagsvalg, gjorde landsarkivaren mig opmærksom på et efterladt arbejde af Anders Lebeck, og da kom han pludselig til at stå mig nær. Han skrev, som motivering for et omfangsrigt arbejde med indsamling af navne, data og synspunkter, om sin barndom i Bovlund, at alt derhjemme var danskpræget, men ovre i Øster Terp i Bested sogn, hvor

den høje bakke hævdede sig, stod det tyske som en truende magt ... (og) ... Løgumbjerg virkede på lignende vis. Det var en fremmed verden, som både drog og ængstede!

Jeg så for mig min barndoms Ribe, hvor tyskheden under den første verdenskrig truede mod øst og syd med sort-hvide grænsepæle, pikkelhuer og pigtrådsspærringer. Og jeg fandt en lighed mellem Lebecks og min barndoms oplevelse af tyskheden.

Interessen for manden, der skrev om sin barndom i Bovlund, var vakt, og heri ligger noget af forklaringen på, at en forlængst af-død kom til at stå så levende for mig. Og hans arbejde ligeså. Og jeg fik så aldrig sagt det nej, jeg først var besluttet på at sige.

Anders Lebeck var født i 1868 og skulle vel have haft fødegården, men han var, som hans bysbarn, Marten Refslund Poulsen skriver i sine Erindringer, en læsehest. Han havde udlængsel. Først tog han privatundervisning hjemme, men hans lærer, Nis Johansen, undrede sig siden over, at Anders Lebeck havde bragt det så vidt, som tilfældet blev. Nis Johansen fandt ham ikke »egentlig velbegavet«. Hertil bemærker Marten Refslund Poulsen næsten iltert: »Hvis man derved forstår letbegavethed, så passer det. Men Anders Lebeck var grundig og havde stor kundskabstørst. Han blev ved at bore dybere. Derved fik han en personlig tilegnelse, som de, der let tilegner sig andres viden og syn, ikke får.«

Det var den indsigtsfulde og nære vens karakteristisk af Anders Lebecks forudsætninger.

Ved den tid, Anders Lebeck for alvor drog hjemme fra – efter tidligere at have været

Anders Lebecks billede, malet til portrætsamlingen på Folkehjem af Franciska Clausen efter et fotografi.

på efterskole og højskole i Danmark – var det, at H. V. Clausen på en af sine udbytterige rejser fra sogn til sogn i Sønderjylland søgte svar på sine mange spørgsmål om danske, blakkede og tyske gårdmænd, om småfolks sindelag, embeds- og bestillingsmænds optræden, stemmetal ved rigsdagsvalget, danske undersætter, hjem, hvor man talte tysk, undervisningsforhold, omgangsmuligheder mellem danske og tyske og danskhedens fremtidsudsigter. Der kan ingen tvivl være om, at H. V. Clausens systematiske arbejde i 1890 virkede inspirerende på Anders Lebeck og siden blev ham et forbillede for det stykke arbejde, der for mig står som hans livs hovedværk.

I de følgende år drev Lebeck, hvad man kaldte frie studier, men i 1893 blev han knyttet til H. P. Hanssens blad, Hejmdal, i Åbenrå. Her blev han kendt for sin punktlighed. Man stillede – siges der – urene efter ham i Persillegade, når han gik til kontoret. Han var flittig og omhyggelig, og i almindelighed blev han betragtet som en stor alvormand. Men han havde lune. Det sås af den række satiriske skildringer af tilstandene under Köllerpolitikken, han skrev under mærket Jesper Oldfux. Men ellers gik han med alvor op i det journalistiske oplysningsarbejde. Det kan man overbevise sig om ved at søge tilbage til artikelrækker, han skrev først i Hejmdal og siden i Dannevirke-Modersmålet i Haderslev. Fra Haderslev-tiden foreligger samlet en række artikler, han skrev efter at have krydset læserkredsen igennem på cykel og studeret domænegårdenes historie og efter at have fulgt i hælene på landbrugsfaglige konsulenter, der på markvandring kom frem med deres erfaringer fra Danmark om afvanding, gøds-

ning og fodring af heste og kreaturer. Lebeck drog også på journalistiske ekskursioner til Sydslesvig, og i Åbenrå-tiden rejste han snart til Tyskland og Østrig, snart til Holland, Belgien og Schweiz for at studere nationale mindretals forhold. Han iagttog herunder nøje ligheder og forskelle på behandlingen af mindretal til forskellige tider og under forskellige regimer.

Forholdene var yderst forskellige, men netop derfor lærerige for den, der var så optaget som Anders Lebeck af sin hjemstavns og sine landsmænds nationale vilkår.

På den baggrund må det ses, at man har kaldt det den lykkeligste dag i Anders Lebecks liv, da han i 1911 fik posten som Skoleforeningens kasserer betroet. Han gik op i arbejdet fuld af lyst, og allerede året efter, at han var tiltrådt, skrev han en over-

sigt over Skoleforeningens arbejde i de tyve år, der var gået siden dens stiftelse i 1892. I 1913 kom endvidere en Praktisk Rådgiver for Tillidsmændene.

Anders Lebeck var Åbenrå-mand

Efter krigsudbruddet 1914 fulgte arrestation og fængselsophold og efter fredsslutningen den bevægede tid omkring genforeningen med diskussionerne mellem Åbenrå-folk og Flensborg-folk. Anders Lebeck var Åbenrå-mand. Hans afsked med Hejmdal i 1908 var ikke uden dramatik, og den kunne godt have givet anledning til bitterhed fra Lebecks side, men som det er sagt, har H. P. Hanssen aldrig haft så modig en kampfælle som Anders Lebeck. Jeg har prøvet at se så objektivt, som det har været mig muligt, på begivenhederne i 1919–20, og jeg må erkende, jeg forstår, at hans skildringer og indtryk fra en rejse i maj 1919, »Gennem Angel til Dannevirke«, rystede de folk, der ønskede Flensborg til Danmark. Lebeck gik ubarmhertigt til kamp mod dem, der ville have Danmarks grænse trukket længere mod syd end H. V. Clausen, H. P. Hanssen og han selv anså for rigtigt. For Lebeck var der ingen tvivl om, hvor grænsen skulle gå. Danmark skulle have en national grænse, der kunne stå uden bajonetbeskyttelse selv under en fremtidig krig, fordi den var rigtigt draget af befolkningen selv.

På den opfattelse stod han fast, og den styrke, hvormed han forfægtede sit synspunkt, indbragte ham fra H. V. Clausen den karakteristik, der med rette kom til at stå på hans gravsten: Sanddru og for sandhedens skyld modig!

Men det skulle komme til at koste. Lidenskaberne blev ikke slukket ved folkeafstemningerne i 1. og 2. zone. Selv har Anders Lebeck ikke lagt skjul på, at han så sin afsked fra Dannevirke-Modersmålet i 1922 som et udtryk for indflydelsesrige kredses utilfredshed med hans indsats under grænse-

kampen. Og Refslund Poulsen hævdede uden omsvøb, at der var tale om en hævnakt. Men han tilføjer, at ligesom det blev til gavn for H. P. Hanssens synspunkter, at Lebeck kom til Haderslev, sådan blev det også til gavn, at Lebeck blev afsat som såkaldt »fri medarbejder« ved Dannevirke-Modersmålet. Jacob Appel, der da var undervisningsminister, fik oprettet en stilling under biblioteksvæsenet, så Lebeck fik tid til »frie, nationale undersøgelser, som han fandt bedst.«

Dermed var Lebeck kommet på en plads, han havde enestående forudsætninger for at udfylde. Han gennemtrawlede på H. V. Clausensk vis egnene nord for og lige syd for den nye grænse, for, som han skriver i det upublicerede værk, jeg flere gange har hentydet til, at få klaret, om han selv havde handlet rigtigt under grænsekampen, og for at komme til bunds i de virkelige sammenhænge i grænsesognene, så »vi kunne løse de nationale opgaver, der på så vidunderlig måde var tilfaldet os!« Han mente, at så længe man ikke kendte disse sammenhænge mellem fortid og nutid, kunne man ikke vide noget rigtigt om den modstand, der var at overvinde, og de midler, der burde bringes i anvendelse.

Et enestående materiale

Da Anders Lebeck uventet døde i 1926 efter kort tids sygdom, lå et manuskript færdigt. Det fyldte kun 17 kvartsider, men det byggede på undersøgelser vedrørende 4154 ejendomme i 27 nordslesvigske sogne. Materialets omfang forskrækkede mig, da jeg første gang så det samlet. Jeg havde i Landsarkivet i Åbenrå sagt, at jeg gerne ville se det, og nogle få dage efter præsenterede man mig på Rigsarkivet for tusinder af kartotekskort i folioformat med svar på spørgsmål om ejendomsstørrelse, ejerforhold, nationalt sindelag, fødested, slægts- og familieforhold, børns skolegang, avishold og meget andet. Det var uomtvisteligt, at der lå

et kæmpearbejde bag indsamlingen af dette bjerg af oplysninger, og min nysgerrighed var vakt.

Det vil føre for vidt her at komme ind på en gennemgang af det kæmpemæssige materiale. Men det må undre, at Lebecks redigering, som den forelå ved hans død under titlen »Den nationale Stilling i vort sydlige Grænseområde 1924–25«, ikke straks blev udgivet. Nu er tilsyneladende en lang række tabeller og kort, som har ledsaget fremstillingen, gået tabt, men de kan for størstedelen rekonstrueres, fordi hele originalmaterialet af udfyldte skemaer er bevaret i Landsarkivet.

Det var en storstilet indsats, Anders Lebeck gjorde, da han fik muligheden for at gennemføre denne undersøgelse. Han kortlagde simpelthen den nationale stilling i Nordslesvigs grænselandsogne fire år efter genforeningen, og han gjorde det i den sikre overbevisning, at Danmarks bedste bolværk mod et nationalt tilbagefald måtte være en kulturel højnelse af hele den nordslesvigske befolkning. På visse punkter er Anders Lebecks materiale ret primitivt, og man kan – på grundlag af senere erfaringer – ikke være enig med ham i alle hans slutninger, men hans afhandling kunne utvivlsomt have fået stor betydning, om den var blevet offentliggjort, før tredivernes kamp satte ind. At undersøgelsen så i øvrigt kunne og burde være videreført af andre sidst i trediverne og efter den anden verdenskrig, er en anden sag.

Hans eftermæle

Ved Anders Lebecks død kappedes venner og gamle modstandere både i den tyske lejr og blandt de danske, der helst havde set grænsen draget sydligere, om at yde ham deres anerkendelse som en modstander, i hvem der ikke var svig, en hædersmand, en en mand, der ikke svigtede sin faste overbevisning. I en mindeartikel om ham hed

det: Lebeck var en trofast mand, en beskeden mand. Han albuede sig ikke frem. Han var tilfreds med at stå i anden række. Han var uselvsk. Han kunne ofre sig for sagen. Og han kunne give afkald til fordel for en anden og større.

H. V. Clausen skrev: Fordi han aldrig søgte sit eget, kunne han jævnmodigt bære de skuffelser, livet bragte ham, og mandigt tage imod de sår, menneskene tilføjede ham.

Hans egentlige manddomsgerning

Er det Anders Lebecks beskedenhed, der har været årsag til, at hans manuskript »Den nationale Stilling i vort sydlige Grænseområde« aldrig blev udgivet? Hans venner vidste, han arbejdede på en undersøgelse, der gik langt ud over, hvad der forelå udgivet fra hans hånd. Refslund Poulsen taler om »et løfterigt arbejde, som døden afbrød alt for tidligt.« Og Thade Petersen skrev i Højskolebladet, at det arbejde, han havde påbegyndt, nok ville blive stående som hans egentlige og bedste manddomsgerning, og at det, han havde påbegyndt, gerne skulle fortsættes. Men kun få har faktisk vidst, hvor langt Anders Lebeck egentlig var nået.

Andre har siden arbejdet med stemmetal fra folketingsvalgene efter 1920, men ingen har i den grad som Anders Lebeck ransaget sognene for at finde årsagerne til, at de nationale forhold udviklede sig, som tilfældet var i grænselandet.

Et hovedværk om de nationale forhold forblev upåagtet. Man kan i dag diskutere, om det bør udgives i sin oprindelige skikkelse eller ajourføres med oplysninger om den senere udvikling, men det kan ikke diskuteres, at Anders Lebeck i sine sidste år føjede et betydningsfuldt undersøgelsesværk af videnskabeligt tilsnit til sine fortjenester som journalist og politiker.

Der er gode grunde til, at hans portræt i dag får sin plads på Folkehjem. Det kan blot undre, at det ikke er sket før.

Lidt fra Magdalene Moos papirer

AF SVEND MOOS

Svend Moos, Kollund, har gjort uddrag af gamle breve og notater, som hans mor har efterladt, men som først for nylig er fundet.

Grænsen og mærke det lyse muntre Liv Da jeg i sin tid gik og samlede sammen til de mindeblade jeg skrev om mor og far i Sønderjydske Årbøger, og som jeg også fik i bogform, savnede jeg meget, at vi ikke kunne finde spor af papirer efter mor. Jeg søgte meget, men fandt intet! Så havde mor vel brændt det, sammen med andet, den gang hun flyttede op på aftægten.

Så for et stykke tid siden fandt min søster, der stadig bebor huset, oppe på loftet en skuffe fuld af store gule konvolutter med mors skriverier fra alle de sager hun har haft med at gøre. Desuden lå der to korrespondancebøger på hver 140 sider. Den ene ført over breve og andet, om de mange gøremål hun havde tumlet med. Bogen er ret kortfattet, vel kun ført som en huskebog, og der er mange, mange spørgsmål på hver side. Jeg har prøvet på at sætte dem i kartotek, men det blev til lange lister, som nu er på arkivet i Åbenrå. Den anden bog, desværre kun halvfuld, er en dagbog fra den 1. 8. 1914 til den 19. 4. 1921.

Min lille bog havde nok fået en lidt anden udførelse hvis dette materiale var fundet allerede dengang. Jeg savnede ihvertfald dengang noget, der ligesom kunne pointere glæden over (også flere år efter), at vi var kommet hjem til Danmark.

Fars og andres erindringer holder op lige efter genforeningen. Måske på grund af alder, men vel også fordi de som bønder har følt, at økonomien under deres bondeger-

ning var slået bort ved overgangen til dansk måde at drive landbrug på. De var nu kommet i et afhængighedsforhold til helheden, som de ikke var vant til.

I mors papirer finder jeg meget af det, jeg savnede. Hendes arbejde lå jo netop på de områder, som vi havde længtes mest efter at forme selv, nemlig skole og hjem, og her var der jo, som hun skriver: Grænseløs glæde over hele Linjen!

Mor har skrevet mange kladder. Man sagde jo ellers om hende: Tilsyneladende uforberedt, rejste Magdalene Moos sig og holdt en tale, men det har kun været tilsyneladende; en stor konvolut er fuld af kladder.

Mor skrev og fik mange breve. Nogle af dem gengives her. Det første har jeg fundet på Rigsarkivet. Mor har skrevet til forstander Kristensen-Randers, Ollerup Højskole i 1916, da mor var på en tur i Danmark. Det er derfor meget åbenhjertigt i modsætning til alle breve henedefra, der jo skulle gennem den tyske censur. – Brevet, som jeg giver et uddrag af, er skrevet hos hendes søster Gudrun på

Vibelonggård d. 27/1-1916

Kære Kristensen-Randers!

Nu har vi læst Foredraget i Elevhæftet, og jeg har nu atter fordybet mig i det denne Morgenstund, og så må jeg da have et par Ord sendt afsted. Der er er to Ting, som har klinget stærkt for mig i disse Dage herover, det er den store mærkbare Forskel i vore Kår, som alligevel gør vore Tanker så forskellige, og jeg må tilstå, der har været og er Angst i mit Sind for, at det skal skille. Så er der Glæden over, at der er Fred i Danmark, det var underligt at komme over

straks på den første Station, se ud over det kære Land, hvor Ejendommene lå trygge og lune, der var Pulsslaget ikke standset, der havde Krigen ikke lagt sin Dødshånd over. Jeg følte en underlig Fryd ved dette, og fik i samme Øjeblik et stærkt Indtryk af, hvad det betød for os. Jeg tror aldrig Ordet, Danmark, har fremkaldt en så overstrømmende Taknemlighedsfølelse i min Sjæl som i disse Timer, mens jeg rullede med Toget gennem Landet. Jeg har besøgt det så tit, klædt i Fest og Flag for vor Skyld, men dette var en ganske anden dyb og inderlig Følelse, og jeg kunne mærke, at den var mig ikke ganske kendt. Jeg kom dernede fra med Sorg, jeg nævnede jo lige den sorte Sky som trækker op og forfærder os, om vore Mænd skulle blive trætte af at bede og håbe. Men så kom jeg til at sidde og tænke på, og sige Gud og Danmark Tak for Kraften, Guds Kraft som er talt ind i vor Sjæl på Danmarks Tunge, Kraften som har båret så velsignet til denne Dag, og som kan bære helt igennem nu, da vi trænges så hårdt som aldrig før, det er, – Bønnen på Danmarks Tunge.

— — —

For at få nogenlunde kronologi, kommer der nu nogle udpluk af mors mange efterladte manuskripter. Det følgende er til en tale hun holdt ved enten en afslutningsfest eller ved elevmødet på Skibelund Efterskole i 1924:

– Men vi har jo nu nået hvad vi så længe har sukket efter, og bedt om, og denne bøn er vist for mange af os kommet til at forme sig, også som et løfte: Giv os fred, landefred, opfyld vort håb at vi må komme hjem til Danmark, så vil vi arbejde med glæde på at rejse hvad krigen har brudt ned. Der hvilede over disse forventningens dage en underlig stråleglans, der står et sted »Lykkelig den slægt som med sit folk en sådan tid oplever«. Jeg synes vi fik den så stærkt at føle gennem vort genforeningsarbejde. Under disse særegne forhold var det vi erhvervede vore to hjem, Rekreationshjemmet på Rømø og Kvindeforeningens

Magdalene Moos, Nybøl. 1872–1956.

Børnehjem ved Rønshoved. Med tanken henvendt på de mange kvinder som havde lidt under krigens onde kår, prøvede vi at finde et ly, hvor der kunne genvindes sundhed og kræfter for disse, til atter at kunne optage hjemmets gerning. Vi fandt hvad vi søgte, på Rømø. Det blev en lykkelig rejsefærd, med båden over til eventyrøen, som den stod for os som ikke havde gæstet den før, men hvor det lykkedes at finde det vi søgte, og senere, ved Sønderjysk Fonds gode hjælp at få indrettet det sunde og lykkelige rekreationshjem hvor vi i indskriften over døren kunne sætte: Vi rejste vort Hus til Helse og Gavn, og nævner med Tak vort Fædrelands Navn: Jeg husker en udtalelse i et hovedstadsblad fra genforeningsåret hvor det hedder: I al sin lidenhed afspejler dette hus på denne ø, hele det danske Sønderjylland, som

er i færd med at rejse sig ved moderlandets hjælp: Det var en smuk hilsen at få ved den festlige indvielse.

Et andet minde knytter sig til Kvindeforeningens Børnehjem ved Flensborg Fjord, som ved arv overgik til foreningens eje i krigsårene, og var en gave fra fru Rosendahl, f. Plum, hvis stilfærdige virke blandt børn fra danske hjem på Sundeved truedes med at ødelægges ved en udvisningsordre, som dog blev undgået ved frk. Plums ægteskab med pensioneret lærer Rosendahl, Broager. Ægteparret tog bolig ved Rønshoved i en villa opført ved midler fra den kendte Plumske slægt.

Det smukke hjem med den skønne beliggenhed indrettede foreningen til at kunne modtage underernærede børn, som holdvis kunne gives husly og hjælpes på fode ved Fædrelandets hjælp gennem Den Sønderjyske Fond, og ved gaver af forskellig art i form af de nødvendige fødevarer fra foreningens medlemmer.

Omkring ved denne tid foretoges de franske troppers indmarch.

Efter et bestyrelsesmøde i Åbenrå tog jeg med rutedamer til Ballebro; foran os sejlede det store skib med det mægtige franske flag anbragt i stævnen på vej til Sønderborg, under tiden strejfede det store flag næsten bølgerne, mens solen lyste over hele billedet, jeg husker mens jeg stod og så på det, måtte jeg tænke: Lykkelig den, som med sit folk en sådan stund oplever, og på, hvad knap vi turde hviske om i kroge mellem venner, forkyndes nu på dansk og tysk, som løfteord af frænder.

I denne forunderlige stemning foretog jeg turen over Sundeved til Rønshoved, hvor vi havde en smuk indvielsesfest, og hvor pastor Hansen, Dybbøl, fru Rosendahls gamle ven, talte smukt og inderligt.

Når jeg prøver på i erindringen at genkalde denne dags oplevelser, rummer den tanken om den overvundne krigs navnløse gru, og en overstrømmende lykkefølelse mod da-

gen som var nær, genforeningsdagen. Men ved havets yderste grænse, hvor vi var samlede denne lykkelige dag, rullede Flensborg Fjord sine tunge bølger.

— — —

Inden jeg går over til at fortælle om, hvad jeg ved besøg på de forskellige hjem, som mor har haft med at gøre, har kunnet finde i gamle papirer om deres start omkring genforeningen, kommer her et brev fra mor til Kloppenborg-Skrumsager. Brevet har jeg haft lånt af hans brordatter, Anne Marie Refslund Poulsen, Bovlund.

Nybøl d. 30/11 1927

Kære Kloppenborg-Skrumsager!

Fru Calfack bad mig sende Dig nogen oplysninger om vort arbejde, det vil jeg meget gerne, men din kone har jo været virksomt medlem i mange år. Vi er ved genforeningen ved de store tøjfordelinger kommen i forbindelse med mange trængende hjem, som vi senere har hjulpet med pengegaver på kredsledernes indstilling. Vi har arbejdet sammen med Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, hvor der var sygdom til stede, og har bragt hjælp til mange hjem, hvor der var åndssvage børn. Det, som er kvindernes arbejde i hjemmene, ville vi gerne, skulle være de nordslesvigske kvinders gerning her i dette hærgede land. Vi samlede svage og underernærede børn, og hjalp dem på fode, senere oprettede vi hjem for spæde og fik dem samlet ud fra fattiggårde og tvivlsomme hjem, fik større børn i plejehjem eller børne- og skolehjem for sinkebørn, vi oprettede Hvilehjemmet på Rømø for svage og nedbrudte kvinder, dette hjem, et spædbørns og et spædbørns-mødrehjem hører nu ind under vor virksomhed sammen med et børnehjem for store børn og et skolehjem. Mange store, gode gaver er kommet os til hjælp, særlig fra Den Sønderjyske Fond, men, at vi også selv har villet ofre viser nedenstående tal fra medlemsbidragernes størrelse i årene efter krigen. Fra april til april at regne.

Børnehjemmet »Lyshøj«. Johanne Moos, forstanderinde 1920–1938, står (foroverbøjet) som nummer fire fra venstre. Foto 1924.

1920–21 og

21–23 ... 23041 kr. 22–23 ... 8445 kr.

23–24 ... 6265 kr. 24–25 ... 6004 kr.

25–26 ... 5210 kr. 26–27 ... 4617 kr.

De ovennævnte virksomheder er i god gang, men trues nu af pengeknapheden, vi ville nu gerne om de sønderjyske rigsdagsmænd vil støtte vort andragende, sige et godt ord om vort arbejde, og være med til at støtte det i fremtiden. Vi tror, at alt det stille hjemmets arbejde, vi har øvet, også i fremtiden vil være med til at styrke samhørigheden her-nede.

Nu kom jeg, ved mors begravelse, til at tale med fru pastor Lycke, Rødding, om, at der gik mange gamle enlige mennesker, som kunne samles i mindre hjem, hun gav mig så mange tanker, der går i Rødding gamle mennesker, som ikke har rigtig hjem, og der er nu en sygeplejerforening ved at gå i stykker, der er så disse udmærkede sygeplejersker, uddannet til pleje og praktisk arbejde, vant til at skabe hygge med nøjsomhed, var det ikke lykkeligt

om Den Nordslesvigske Kvindeforening i denne gode kreds kunne få skabt et lykkeligt hjem med hygge og fred om de gamles sidste dage, ikke, hvor de er tilovers, men hvor alt er ordnet for dem. Og netop her hvor vi har så mange dygtige kvinder som kredsledere og i tilsynsrådet? Jeg tror at D.N.K.s bestyrelse er enige om at handle samvittighedsfuldt og økonomisk med betroede midler. må have lov til at bemærke, at foreningens administration er ulønnet.

Det blev næsten for langt et brev, men det ligger mig så stærkt på sinde, alle de nødvendige opgaver.

Jeg skal hilse mange gange fra Peder Moos, vi glæder os nu til at se »Landeværnet«.

Venlig hilsen

Magdalene Moos.

Om de forskellige hjemms start omkring genforeningen, foreligger der for Rønshoveds vedkommende en pjece i anledning af de første 25 år fra 1919 til 1944 med en god redegørelse om den første tid (den kan lånes på

Landsbiblioteket i Åbenrå), og desuden kommer mor, i nogle af hendes efterladte papirer, som refereres her, også ind på samme spørgsmål.

Det samme gælder iøvrigt også for Hvilehjemmet på Rømø, så det vil jeg ikke yderligere omtale her. Derimod ved jeg ikke af, at der foreligger noget fra hverken Tandselle, Voigtsminde eller Lyshøj børnehjem.

Om spæd- og mødre hjemmet »Lyshøj« i Sønderborg kan jeg fortælle, at da mor havde fundet et hus i Sønderborg, som hun syntes var velegnet til formålet, og forelagde det for den øvrige bestyrelse i Kvindeforeningen, mente den, at det var for stor en mundfuld for foreningen. Og det var vel ved den lejlighed, at hun skal have sagt: Sidder I der og taler om penge, hvor det er små menneskesjæle det gælder! Pengesagerne skal jeg nok få ordnet. Det blev dog en meget lang omvej.

Mor rejste til København, men også Sønderjysk Fonds mente, at så stor en opgave lå uden for deres kompetence. Ved et bestyrelsesmøde i Centralforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse, på samme tur, talte hun så med formanden Niels Neergård om sagen, og efter hans anmodning også med indenrigsminister Sigurd Berg, der mente at det eventuelt kunne være en opgave for Sønderborg Amtsråd. Men her mente man ikke, at der kunne findes en lovhjemmel til at gå med til det.

Så blev der dannet et interessentskab den 11/10 1920:

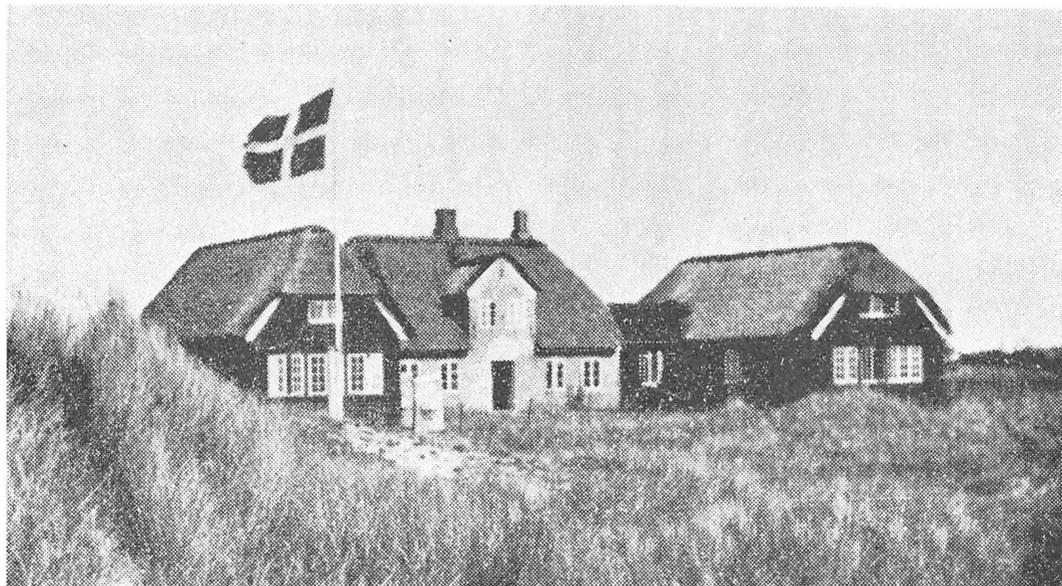
Dags dato har undertegnede, provst Thyssen, Sønderborg, Magdalene Moos, Nybøl, fru amtmand Lundbye, Sønderborg, fru Sara Bossen, Sønderborg, amtsskolekonsulent Nielsen, Sønderborg, fru dr. Karberg og amtsassessor Karberg, Sønderborg, vedtaget at oprette en forening under navnet »Sønderborg Amts Børnehjem Lyshøj« i Sønderborg. Foreningen beslutter at købe ejendommen Arnkildsgade 58 til en pris af 70.000 kr. og at bede Sønderjysk Fond om et lån til

et beløb af hele købesummen efter et kreditforeningslån. (Jeg kan i mors korrespondancebog se, at hun har sendt S.F. en undskyldning, fordi hun igen har prøvet på at få lånet; lånet kom ikke i stand før flere år efter). Der nedsattes et forretningsudvalg til at bestyre ejendommens drift som børnehjem bestående af amtsskolekonsulent Nielsen, fru Bossen og amtmandinde Lundbye. Til formand valgtes provst Thyssen og til næstformand Magdalene Moos.

Huset blev købt dagen efter altså d. 12/10 1920 på betinget skøde med provst Thyssen som underskriver. Da lånet i Sønderjysk Fond ikke blev til noget, rejste interessentskabet selv pengene, men det skal nævnes, at hr. og fru Karberg (senere amtmandsfolk i Ringkøbing) skød en ikke helt lille privat kapital ind. (Da de flyttede, overtog Den Sønderjyske Fond lånet). Det skal nævnes, at Sønderborg amt altid har givet et godt tilskud til driften. Kvindeforeningen trådte også straks hjælpende til.

Jeg kan også nævne at Sønderborgs Amts landboforeninger har givet tilskud, ja selv en dilettantforening hjalp til. Jeg kan endnu huske oberst Pedersen, postmester Ræder, fru Ella Karberg og flere andre, da de optrådte på Sønderborghus' skrå brædder i blandt andet »Den Stundesløse«, til fordel for »Lyshøj«, og jeg kan også huske de mange fornemme kvadriller i en lancier til dansen bagefter. Provst Thyssen var formand, til han i 1931 blev pensioneret og flyttede til Ribe. Mor var så formand, til hun i 1933, for at blive aflastet, bad Ingeborg Refslund Thomsen om at overtage erhvervet.

Voigtsminde børnehjem blev oprettet i 1924 af enkefru Voigt i hendes hus som hun havde arvet efter sin mand læge Voigt i Adserballeskov. Det første barn kom d. 28/10 samme år. For at blive anerkendt, og dermed tilskudsberettiget, blev der nedsat en bestyrelse bestående af fru M. Sigtrygsen, Sønderborg, forstander J. R. Overgård, Nordborg Slots Efterskole, og mor, der blev formand.

Hvilehjemmet på Rømø.

Hjemmet blev anerkendt som børnehjem af socialministeriet den 29/10 1925. I dag virker det, i lighed med Rønshoved børnehjem, som skolehjem for erhvervshæmmede.

Tandselle børnehjem var også i privateje. Det ejedes af en dame, der kaldtes Søster Else; hun var tysksindet og ualmindelig god til at have med børn at gøre, så mor og Kvindeforeningen støttede hende meget. Ved Søster Elses død 1938 blev hjemmet nedlagt og børnene fordelt til Lyshøj og Rønshoved.

I mors korrespondancebog kan jeg se, at de antal sager, mor har behandlet for de forskellige hjem er følgende.

Rønshoved 128, Rømø 196, Lyshøj 159, Voigtsminde 65 og Tandselle 83.

Mens vi er ved mors korrespondancebog kan jeg oplyse at hun i den ialt har 2109 notater til de 26 emner hun arbejdede med.

Inden et uddrag fra mors manuskripter, kommer der to breve fra mors uundværlige arbejdsfæller og bedste veninder. Det første er fra Paula Fink:

Åbenrå d. 15/3 1940

Kære Magdalene!

Nu skal du endelig høre lidt fra mig. Nu har jeg det en del bedre, så jeg ihvertfald kan

skrive på denne måde, det klarer jeg med venstre hånd [det er maskinskrevet]. Din medalje måtte du altså ikke give bort, jeg tænkte det nok, skønt jeg syntes, det netop var så godt.

Det med at få konfirmanderne ind under Kronprinsessens Tøjuddeling, ved jeg ikke, om er sket, men det udvalg, som før har delt penge ud i de truede sogne, har nu taget de andre med, kun ikke byerne. For resten var jeg i efteråret hos formanden for Sønderjysk Fond og spurgte, om det ikke på grund af dyrtiden, og hvad der ellers kunne være, var muligt, at Sønderjysk Fond, selv om legatets penge var brugt, alligevel ville kjælpe konfirmanderne. Han ville først ikke ind på min tankegang, men til sidst gav han mig da anvisning på at henvende mig til Holger Andersen, som den, der har mest at gøre med de 200.000, som måtte blive spist op. Han mente jo først, at konfirmationshjælpen var der sat punktum for med legatet, som de syntes skulle have varet noget længere, men de havde selv skrevet, at vi måtte bruge 4000 om året, og da vi de foregående år ikke havde brugt mindre end 4000, syntes jeg, da trangen ikke var mindre, at det var forsvar-

*Magdalene Moos fotograferet 1952.
Om billedet skriver Svend Moos: »Min
mor, den milde«.*

ligt at bruge dem, ellers skulle Fonden jo have skrevet, at vi helst skulle bruge mindre.

Nå, jeg nåede ikke at komme til Holger Andersen, men ville så skrive, så snart jeg kom hjem, men så blev jeg syg, og der var ingen, der vidste besked, og så skete det først i begyndelsen af februar, tror jeg. En tid efter fik vi, med bebrejdelser, den besked, at vi kunne samle ansøgninger, som skulle være skrevne på amtsskemaer, hvor faderen var levende underskrevet af ham, hvor kun moderen var levende underskrevet af hende; hun skulle bruge kvindeskemaer, han mandsskemaer; når vi så havde samlet dem alle, kunne vi sende dem ind, så kom pen-

gene, 40,- kr. til hver, direkte; og så skulle hver ansøgning foruden af 2 pålidelige vidner være underskrevet af præsten med anførelse af stedet og dagen for konfirmationen. Jeg syntes nok, det var hampert og ret umuligt at udføre. Frk. Jensen, som fik svaret, fnyste, så vred blev hun, og både hun og fru H. erklærede, at de ikke ville have med det at gøre, og så svarede vi, at vi ikke kunne have med det at gøre under den form, da det ikke passede for vor arbejdsmåde, takkede dem for al god hjælp o.s.v.

Nogle dage efter hørte jeg så, at amtskomiteen havde fået forespørgsel, om de ville tage sig af konfirmanderne, da Kvindefor-

eningen ikke ville. Hjertensgerne, svarede de her i byen og sendte forespørgsel ud til alle præsterne; så let kunne vi ikke være sluppet fra det.

Så er der en anden sag, der ligger mig meget på sinde, og som jeg gerne vil høre din mening om. Vi skal jo have en ny formand nu til generalforsamlingen. Jeg har foreslået fru Jepsen, Tønder, jeg mener nemlig, at vi skal have en hernede fra for at holde sammen på vore folk, er det ikke rigtigt? Men hvis nu fru Jepsen siger nej, hvem skal vi så vælge, ville du synes? Det ville jeg gerne have dig til at tænke over og svare mig på inden for længe. Vi skal have bestyrelsesmøde sidst i denne måned. Jeg håber, at du har det godt oven på den værste kulde og sender dig venlige hilsener.

Din Paula.

Det andet brev er fra Louise Wright:

Røsehuset d. 21/8 1920

Kære fru Moos!

Tak for Deres brev, som altid bringer os glæde. Jeg for min part er også så meget glad ved at livet har ført os sammen. Vi må vistnok fra tidernes morgen have været bestemt til at mødes, så meget som vi har fælles. Jeg kan undertiden ikke forstå, at vort bekendtskab, der så at sige straks blev til venskab, endnu ikke er et halvt år gammelt – det kalder jeg et fremmeligt og veludviklet barn for sin alder, næsten et vidunderbarn. Min mand kunne nok ønske sin hat sendt, nu da Deres besøg vel ikke falder før efter nytår sammen med Peder Moos. Han siger nemlig, min mand ikke Deres, at han ikke har råd til at købe en anden. Og da hans ellers fagre hårvækst absolut ikke egner sig til friluftøvelser i vinterkulden, må vi gøre undskyldning for ulejligheden med at få den sendt. Svend Trøst skal jo også besøge os, når det kan blive? Efter 1ste oktober er vi klare i byen til at tage imod ham. Han skal sove i »det sjette« værelse, der ikke er

så stort som vort spisebord, når det er trukket ud til 26 personer. Men sengen er god. Nu om forretninger. Jeg har lige talt med kontorchef Louv om forskellige ting kvindeforeningen vedrørende. De 6000 kr. til huset på Rømhø er vedtaget i forretningsudvalget, og det er aldrig hændt, at det så ikke bliver bevilliget i centralstyrelsen, så dem kan De regne med. Nu har der meldt sig 35 værter til »De udslidte og underernærede«, men de er i Fonden meget ivrige for, at De øver stor kritik, med, hvem De sender herover, at det bliver »pæne, nette« koner, da de jo bliver optaget i familiens skød, og det drejer sig om et længere ophold. Vi siger jo fra 4 til 6 uger. Men så vil De jo nok fremsende snarest 25 ny ansøgninger – »velmotiverede«. Kære fru Moos; for et arbejde. Men De gør det jo gerne.

Så ved jeg ikke, om De er klar på, at De nu, da De hører til Danmark og dermed er kommen under dansk social lovgivning, kan få en del sygdomme under offentlig behandling; det vil sige at stat og kommune deler omkostningerne, uden at det i nogen måde tilregnes patienten eller hans pårørende som fattighjælp. Sådanne sygdomme er: idioti, sindsyge, epilepsi, lupus, tuberkulose, skarlagensfeber og difteri. Måske De allerede ved det, men det må jo være ret overvældende med så meget nyt. Har De endnu mange husmødre, De kunne ønske sendt herop, så skriv omgående, for jeg kan godt få pressen til at tage sig lidt af den sag.

Farvel for denne gang, kæreste Magdalene Moos. Jeg skriver snart en gang til Deres mand for at tale lidt med ham om Flensborg-Samfundet.

Med de hjerteligste hilsner fra hjem til hjem er jeg Deres hengivne

Louise Wright.

Og endelig et uddrag af et manuskript til en tale af mor, sikkert holdt i kvindernes telt ved ungskuet i Viborg omkring 1930:

Når jeg så vil prøve på at tale lidt om,

hvordan vi udførte dette arbejde, så kommer alt det som vi kalder, de små daglige ting, dette som slet ikke tager sig ud på en talerstol, men som var så inderlig nødvendigt, for at dette lille hårdt trængte folk kunne leve hjemmets liv, og som jeg tror er så fuldstændig uundværligt, hvor i det hele et folk skal bevares. Jeg ved ikke, hvor stærkt kvinder skal tage del i det offentlige liv, jeg vil antage at hun ikke har lov til at støde alle kravene fra sig, men den ting bliver mere og mere påtrængende for os kvinder at overlægge vore hjerter – jeg for mit vedkommende finder ikke ord til at udtrykke kvindernes magt og grænseløse betydning inden for hjemmets fire vægge. Det er der, frøet lægges, spiren fredes, hvoraf livet gror, hvorfra begivenhederne udspringer, hvor loddet kastes, om Danmark fremdeles skal bestå som et lykkeligt land blandt nationerne. Jeg mener, at kvinder først og fremmest er slægtens opdrager, det er deres ære, om landets sønner og døtre elsker deres Gud og deres fædreland, om de er nøjsomme og flittige, rene af hjertet, ædruelige og trofaste mod deres venner. Og at det i første række er kvindernes skam, om det modsatte er tilfældet.

Og til sidst et uddrag af en tale ved afslutningsfesten for Den Sønderjyske Fonds virke, hvor mor binger Fonden sin tak for den storstilede hjælp til den genvundne landsdel. Hun fortæller om en oplevelse hun havde i 1916 på sin tur over grænsen, om et uforglemmeligt træk fra sit personlige møde med etatsråd Hiort Lorenzen: – Jeg gik noget langsomt op ad trappen til den høje paladsbygning i Roskilde og følte mig noget fremmed og forknyt. Jeg havde blandt andet i opgave at bede om hjælp til en ung kone fra Haderslev, som var kommet over på Diakonisseanstalten, og som efter et langt sygeleje havde fået amputeret det ene ben, og som nu var så vidt, at hun kunne få et kunstigt ben. Hendes mand og alle nærmeste mandlige slægtninge var i krig, så hun, som sad ene

tilbage med sine børn i en lukket forretning, ikke så udvej til at kunne overkomme denne for hende så nødvendige udgift. Den modtagelse, som blev mig til del i etatsrådets hjem, gav mig min frimodighed tilbage. Jeg fremførte mit ærinde og prøvede tøvende at fremsætte andre eksempler på den bitre nød, som herskede i andre hjem dernede. Da tog Hiort Lorenzen begge mine hænder og sagde: Bare vi kunne hjælpe dem alle! Jeg synes sjældent, jeg har mærket så stærkt al den magt og trøst som kan gemmes i et lille ord. Det blev for mig, og senere for Den Nord-slesvigske Kvindeforening, et samarbejde med Den Sønderjyske Fond, hvor mottoet over alt det rige og velsignede samarbejde, vi har haft, var: Åh, om vi kunne hjælpe dem allesammen.

– – –

Mors arbejde var selvfølgelig ulønnet. Den dag Sønderjysk Fond holdt op, tildelte de mor en livsvarig årsrente på 600,- kr.

Aldrig har nogen af os hørt mor bede far om penge; hendes tegnebog, som hun kaldte den, lå i den øverste kommodeskuffe ved hendes seng, og den var aldrig tom, det sørgede far for.

I sin dagbog har mor, den dag hun modtog fortjenstmedaljen i guld, skrevet: Måtte jeg forstå at tjene mit fædreland med forstand, god vilje, og i kærlighed.

Jeg vil slutte med et citat af mor, som pastor Jørgensen i Skærbæk har indledt sit lille hefte med i anledning af indsamlingen til byggeriet af det ny »Hvilehjem« på Rømø:

»Når jeg skal skrive lidt om kvindernes gerning i den nationale kamp hernede, samler det sig om deres forhold til børn, hjem, sprog, sæd og skik. Tænker jeg på de enkelte kvinder, de fremragende, og prøver på at kaste lyset på dem, da er det, som der ingen er; hvem vi med nogen ret kunne kalde sådan, de træder tilbage, peger på deres søstre og siger: Nej, ikke mig, men os alle. Vi var sammen om at lide, og sammen om at bære byrden.«

I 1956 konstaterede man, at det faste træinventar i Tønder Apotek må stamme fra ca. 1750. Profileringen er tydelig rokokko; det samme gælder bemalingen af pilastre og gesims, som er karakteristisk for Slesvig.

Apotekets kunder kan i dag glæde sig over synet af mange gamle enkeltstykker – for eksempel en malmmorter med Gra-sewurms navn og årstallet 1745 eller en gammel træbuddike som ovenstående, der har indeholdt berlinerblåt.

Tønder Apotek 350 år

AF HANS-IVER TOFT

Apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder, der i 1945 overtog Tønder apotek efter sin far, Peter Toft, giver enkelte træk af apotekets historie.

Det ældste af apotekerne i Tønder, det, der i dag hedder »Tønder Apotek«, er oprettet i 1623 af hertugen på Gottorp.

Den første privilegerede apoteker, der hed Michael Frentzke (1623–1631), blev modtaget af borgerskabet med meget blandede følelser, af hvilke misundelse nok var den mest fremherskende. For ikke blot var den nye medborger fri for at betale en række afgifter, men yderligere fik han monopol på at sælge »Gewürz«, krydderier og lignende. I

et andragende til Hertugen bad man denne om at ophæve apotekerens privilegier, og andragendet blev til dels imødekommet, idet det ved dekret af 20. februar 1624 blev tilladt byens kræmmere påny at handle med »gestossene Gewürz von kleinen Gewicht und pfennigwert«.

Ca. 1650 blev byens andet apotek, »Nebenapotheke«, oprettet, og samtidig gik man over til at kalde det første apotek »Hauptapotheke der Stadt Tundern«.

På »Hauptapotheke« sad apoteker Schwerman, der foruden sin bevilling som apoteker havde ret til at sælge vin og yderligere holde vinstue, og den samme ret havde apoteker Langheim på Nebenapotheke. Men de måtte

OPRETTELSESÅR FOR APOTEKER

Slesvig	1517	Løveapoteket i Odense	1549
Haderslev	1583	Svaneapoteket i Viborg	1570
Tønning	1598	Svaneapoteket i Helsingør.....	1578
Flensborg	1602	Løveapoteket i Kolding	1585
Husum	1612	Løveapoteket i Århus.....	1589
Eckernførde.....	1618	Sorø Apotek	1606
Tønder	1623	Ribe Apotek	1612
		Løveapoteket i København.....	1613

begge føre mangan strid, dels med rådmændene, der til dels havde vinstueprivilegium og ikke undte apotekerne deres rettigheder, dels med smughandlerne, der solgte vin og brændevin uden tilladelse.

I 1672 overtog apoteker Langheim »Hauptapotheke« og nedlagde året efter »Nebenapotheke«, som var lukket til år 1696. Da det atter åbnede, var det som en slags filial til »Hauptapotheke«.

Samme år, i 1673, ansøger apoteker Peter Langheim Hertugen om fornyet stadfæstelse af bevillingen og om, at hans ældste søn, Peter Langheim jun., der på den tid konditionerede i Hamborg, må få overdraget bevillingen efter faderens død. Han beder tillige om, at han selv og hans familie må blive fritaget for at stå under byens jurisdiktion og være beskærmet for alle borgerlige pligter, og – som de tidligere indehavere af »Hauptapotheke« – at stå direkte under amtet.

Det fremgår heraf, at hovedapoteket stadig henhørte under amtmanden, men at Langheim personlig, fra den tid, han drev »Nebenapotheke«, stod under byens jurisdiktion. Det er et gammelt stridsspørgsmål, der her dukker op igen, og den fortsatte strid herom gav blandt andet anledning til, at byrådet i april 1680 indgav andragende til Hertugen om at få afskaffet »die sich einschleichenden Monopolien insonderheit aber der Apotheke und des Weinhandels«.

Omtrent samtidigt flyttede Peter Langheim sen. sit apotek ind i den ejendom på hjørnet af Østergade og Søndergade, »det store stenhus« lige overfor byens torv, hvor det endnu har til huse. Denne ejendom var opført omkring 1670 af borgmester Johann Preuss, som døde i året 1674. Nogen tid derefter måtte familien Preuss anmelde konkurs, da man efter borgmesterens død opdagede, at han havde forøvet store underslæb, især i sin egenskab af digegreve og landfoged over Horsbøl herred. Hans arvinger måtte nu dække dette beløb, og huset blev solgt til dr. med. Johannes Reinboth, der var fysikus over Tønder amt. Familien Preuss' våben sidder nu indmuret i apotekets havemur. Det har sandsynligvis siddet over indgangsdøren, før denne fik sin søjleportal, der vistnok stammer fra det i årene 1750–51 nedbrudte Tønder slot; historiske kendsgerninger, der kan dokumentere denne formodning, findes dog ikke.

Fysikus Reinboth levede i ulykkeligt ægteskab med en datter af borgmester von Hutten. Han var forfalden, drak for meget og måtte sælge ejendommen, der nu overtoges af Peter Langheim, som indrettede »Hauptapotheke« på den ene side af indgangsdøren og vinstue på den anden. Dette, at han installerede sine forretninger i byens dengang største og smukkeste ejendom, har vel nok skaffet ham mange misundere; og han har sik-

kert frygtet, at byens styrelse nu skulle få held med sine bestandige klager til Hertugen over apoteket og vinstueprivilegiet, så byen fik endnu et apotek. Genoprettelsen af »Nebenapotheke« må sikkert opfattes som et modtræk mod sådanne planer.

I 1710 blev Nebenapotheke solgt til apoteker Schönemarck; det blev et selvstændigt, privilegeret apotek, der fik navnet »Zweite oder Schönemarcksche Apotheke zu Tondern«. Navnet »Alte Apotheke«, som det senere skilte sig med, har det aldrig ført med rette, men det blev tålt som modvægt mod navnet »Hauptapotheke«, som det ældste kaldtes lige til 1856, da det i bevillingen til apoteker A. V. Ørnstrup kaldes »Store Apotek i Tønder«.

I årene 1736–1745 havde apoteker Tschering bevillingen til »Hauptapotheke«, men da både han og hans hustru døde i 1745, vistnok under en af de hyppige tyfusepidemier, og kun efterlod sig tre små børn, udnævnte magistraten børnenes bedstefar og to andre Tønderborgere til formyndere. Imidlertid var børnene meget sarte og af »schwächlicher Leibes Constitution«, hvorfor man besluttede at sælge apoteket; det blev derefter udbudt til offentlig auktion »in den Gazetten«, og den 11. august 1745 blev apoteket tilslået provisor på Løve-Apoteket i København D. S. Grasewurm for en sum af 8.250 rigsdaler.

Grasewurm overtog »Hauptapotheke« i en opgangstid for Tønder by. Han besluttede at ombygge apoteket og byttede om på officin og vinstue – refterne af det oprindelige officins vægpanel er skjult under forskallingen i de nuværende materialkamre –, og han løste den opgave at indrette officin i hjørnerummet med det krævende stukloft på en smuk måde – det kan enhver overbevise sig om i dag ved selvsyn.

I Grasewurms tid kom oprettelsen af et tredje apotek i Tønder atter på tale. En lokal urtekræmmersøn, der arbejdede som apotekersvend, Hans Friedrich Leo, og som var udlært hos apoteker Laurentius Petrejus på Løve-Apoteket i Husum, ansøgte 1753 om at måtte oprette et tredje apotek i Tønder. Grasewurm og hans samtidige på »Alte Apotheke«, Hans Lorentzen, protesterede og fik støtte i deres protest fra fysikus Fabricius og statholder D. von Holstein, medens Leo på sin side fik hjælp af byens magistrat. Ved skrivelse af 21. juli 1753 afslog Tyske Kancellig ansøgningen.

Apoteker Grasewurm døde i 1761, hans enke drev apoteket i to år, hvorefter apoteker August Holzendorff overtog bevillingen. Hans søn nåede ikke at afslutte sin uddannelse før faderens død i 1784, og hans mor fortsatte nu driften af apoteket med en provisor. Hun tog sønnens forlovede, jomfru Mette Maria Christina Nissen, til sig, som var hun hendes egen datter, og da den unge pige i 1793 blev forlovet med apotekets provisor, cand. pharm. Peter Ludolph Bendixen, besluttede enkefru Holzendorff at overlade ham apoteket »um ihn und seine Braut dadurch glücklich zu machen«. Hun indsendte ansøgning herom til Tyske Kancelli og fik sit ønske opfyldt.

Ved genforeningen blev den nye grænse trukket så tæt ved Tønder, at byen mistede $\frac{2}{5}$ af sit opland. Det var umuligt at opretholde to apoteker, og apoteker Peter Toft, der havde fået bevilling til at drive »Store Apotek i Tønder« 27. oktober 1919, ansøgte derfor, med støtte fra amt og by, om tilladelse til at købe »Alte Apotheke« og derefter nedlægge dette. Denne tilladelse blev givet, og nedlæggelsen fandt i følge kongelig resolution sted 1. august 1920. Siden da har Tønder kun haft ét apotek: »Tønder Apotek«.

Inddæmningen af Kettingnor

AF JØRGEN BROMAND

I år er der gået hundrede år, siden dæmningen ved Kettingnor blev anlagt. Fhv. gård-ejer Jørgen Bromand, Augustenborg (tidl. Almsted) giver en skildring af inddæmningen.

Den langstrakte vig, kaldet Kettingnor, som fra Sebbelev fjord strækker sig ind til Egenmølle, har i tidens løb flere gange givet anledning til planer om inddæmning af arealet. Da den driftige og foretagsomme hertug Hans den Yngre havde afsluttet det store dæmnings- og vandbygningsarbejde på Sundved med opførelsen af vandmøllen ved Sandbjerg, indledte han omkring år 1600 forhandling med Christian IV om et større inddæmningsarbejde af Kettingnor ved Sebbelev. Det var tanken, at der i den fremkomne sø skulle være fiskedam, ligesom der allerede 1571 var indrettet fiskedamme ved Sønderborg. Kongen var dog betænkelig ved dette foretagende, da han var bange for, at nogle bønder og fiskere i Sebbelev, som hørte under Slesvig domkapitel, skulle have for store ulemper af projektets gennemførelse.

Planen blev påny fremdraget af hertugen i året 1615, da han sendte bud til kongen. Hertugen erklærede sig villig til at erstatte enhver skade, som eventuelt kunne opstå ved planens gennemførelse, og kongen havde nu intet at indvende, dog ville han først gøre sin broder Ulrich, der var administrator over Schwerins stift, bekendt med den. Men forhandlingen gav intet resultat, og hertugens plan kom ikke til udførelse.

Som et led i de forhandlinger, der gik forud for udskiftningen af jorden i Sebbelev by godt halvandet hundrede år senere, kom pla-

nen om inddæmningen af Kettingnor imidlertid atter frem. Den 10. august 1793 var alle byens fæstere indkaldt til møde for i overværelse af boniteringsmændene og landmåleren at træffe nærmere bestemmelse vedrørende nogle andragender og klager. Under punkt 4 vedtoges følgende:

»Hertugelige, højfyrstelige, Durchlauchtighed tillader sig at lade en dæmning anlægge mellem Sebbelev og Egen strandbred og har beordnet sine embedsmænd i forbindelse med separationen omtrentlig at fastlægge det sted, som må anses for velegnet dertil.

Den endelige afgørelse vil blive truffet efter overenskomst med det fyrstelige kancelliråd og herredsfogeden i Nordborg med tilslutning af boelsmand Jørgen Christensen i Egen. Dæmningen vil være at anlægge i fortsættelse af vejen fra Sebbelev til Egenhav til strandbredden ved Jørgen Christensens land, hvor der anlægges en vej med forbindelse til landevejen til Nordborg.

Boelsmand Hans Vogt i Sebbelev erklærer sig villig til at anerkende eventuelle ændringer i tildelingen af hans land langs vejen til stranden, som måtte blive nødvendige i forbindelse med dæmningsens endelige beliggenhed, afhængig af bundens beskaffenhed under vandet«.

Der blev dog ingen dæmning anlagt foreløbig. Derimod blev der under krigen mod englænderne 1808 slået en bro over Kettinghav af militsen, datidens hjemmeværn, for derved at lette forbindelsen til Nørreherred. Hvis der var blevet anlagt en ordentlig vej til broen på begge sider, er der ingen tvivl om, at denne både kortere og smukke vej hyppigt ville været blevet benyttet til Sønderborg.

Møllen ved Kettingnor. Foto: Hans Linow, Elstrup mølle.

Men nu blev vejen i adskillige år kun benyttet af fodgængere, og i vinteren 1861 gik broen itu.

Blandt egnens befolkning benævnes Kettingnor altid Kettinghav, og i folkemunde blev vejen over broen gennem mange år kaldet: »E krigsvej«. Officielt siger man nu Kettingnor.

I årene 1871–75 anlagde en foretagsom mand, møllebygger Peter Jacob Petersen fra Mølby ved Sønderborg, en dæmning over Ketting Nor. Det var planen, at man herefter ved hjælp af en vindmølle skulle pumpe vandet fra det inddæmmede areal ud i havet, så det indvundne land – ca. 60 ha – kunne dyrkes. Jorden til dæmningen blev fremskaffet ved gennemgravningen af vejen fra Sebbelev ned til stranden og ved afgravning af en nærliggende mark, »Mørkevig«, der tilhørte gårdejer Jørgen Bromand.

Arbejdet, som stod på i flere år, udførtes delvis af egnens arbejdsmænd, men i det væ-

sentlige af tilrejsende arbejdssøgende syd fra. Anlægget af dæmningen var næsten tilendebragt, da stormfloden i november 1872 forårsagede stor skade på anlægget ved at skylle store mængder jord bort. Arbejdet fortsattes det følgende forår. Gårdejeren, der havde forpligtet sig til at levere de nødvendige mængder jord til fyld til aftalt pris, måtte dele skade med foretagendet.

Dæmningen blev fuldført i 1873. Derefter blev der anlagt grøfter langs med norets bredder, hvor i tilløbet til noret, som især kom fra Egenmølle, blev ledet ud i havet. To sluser lukkede af for højvande. Der opførtes et beboelseshus og en hollandsk vindmølle med selvsvikker og svans. Vandet i det inddæmmede areal blev i grøfter ledet hen til møllen, som ved hjælp af en snegl pumpede vandet ud i havet.

Til stedet hørte en mark på 6 tdr. land. Der blev bygget en stald til 20 kreaturer. Da noret var nogenlunde tørlagt, blev det lagt til

græs til fedning af kreaturerne. Forsøg med at dyrke korn gav kun et sløjt resultat, fordi bundforholdene skuffede meget. De var meget forskellige. Der fandtes mager sandbund, somme steder ler, men overvejende var det dynd og tørvejord (man har sikkert den gang ikke kendt nødvendigheden af at tilføre den slags jord fosforsyre-gødning). På sandarealet dyrkede man kartofler. Fra min barndom husker jeg nabokonen Stinmaj Frank fortælle, at hun havde været med til at »sanke« kartofler op ude i Kettinghav, og en anden daglejer havde stakket hø ude i Kettinghav.

Resultatet af afvandingen svarede ikke til forventningerne. Der var ofret mange penge på foretagendet, som ikke kunne forrentes. Peter Jacob Petersen forsøgte at anlægge fiskedam i den bageste del af noret, nærmest Egenmølle, men blev 1893 erklæret konkurs, og boet blev overtaget af Sønderborg Bank. Peter Jacob Petersen, der stammede fra Gallehus ved Tønder, var gift med Louise Nielsen, datter af gårdejer Niels Jacobsen Nielsen og hustru Cathrine Marie, født Bertelsen på gården Egelykke i Vollerup på Als. Hendes forældre måtte på grund af kautionforpligtelse sælge deres slægtsgård.

Da Peter J. Petersen og hans kone måtte drage fra Ketting Nor, tog de ophold i Nordborg, hvor datteren var gift med landmand Christian Dominicussen. Her døde Peter J. Petersen den 2. juli 1905, 76 år gammel. Hans broder Marcus Petersen (1818–1896) var ejer af Slotsmøllen i Sønderborg og senere af møllen i Mølby.

Et konsortium bestående af kromand Hans Jørgen Møller i Ketting og købmændene Bertel Stein og Hans Korff i Sønderborg overtog foretagendet ved Kettingnor og anlagde karpedamme her. Vindmøllen blev indrettet til kornmølleri og blev passet af en bestyrer. I en årrække var her den kendte møller Ernst Linow som bestyrer, indtil han 1906 overtog Margrethemøllen i Sønderborg og 1913 den nu fredede Elstrup mølle.

Hvert 4. år, når karperne i noret skulle indfanges, blev vandet pumpet ud i havet. Hertil benyttede man foruden vindmøllen også et damplokomobil, og der blev pumpet dag og nat. Efterhånden samledes fiskene i midterkanalen, hvor det var let at indfange dem. I store tønder blev de sendt syd på. Ved en sådan lejlighed var der stort besøg af tilskuere. Handelsmand Peter Kock fra Guderup mødte op med marketenderi, og der skænkedes mange punche. Men karpedambruget har heller ikke kunnet svare sig og måtte opgives. Man lod atter noret gro til med rør og siv til rørskår, og møllen blev drevet som almindelig kornmølle.

Efterhånden blev konsortet ked af dette tabbringende foretagende ved Kettingnor, og i 1905 lykkedes det at sælge dette til sanitetsråd, Dr. Ernst Lucian Esmarch, som var praktiserende læge i Flensborg. Han var interesseret i stedets særprægede naturskønhed og ligeledes i ferskvandsfiskeriet og jagten. Han boede ofte her om sommeren og lod sin bestyrer, Henning A. Matzen, forestå bedriften. Denne efterfulgtes 1910 af Johannes Thamsen fra Flensborg, som senere blev lagerforvalter hos P. Schmidt & Co.s trælasthandel på Langdel.

I året 1912 da Aldach fra Angel var bestyrer her, blev der anlagt endnu en dæmning over det inddæmmede nor, nedenfor Heinrich Brygmanss gård på Sebbelevmark. Det var planen med denne dæmning at udtørre den forreste del af arealet og lade den fjernere lavere beliggende del forblive som sø. Men den 12. november 1913 nedbrændte møllen om natten, på 41-årsdagen for stormflodskatastrofen den 12.-13. november 1872. Under en stærk nordvesten storm i samme måned, som møllen var brændt, blev den nye dæmning gennembrudt og stærkt beskadiget. Så blev også den plan opgivet, og møllen blev ikke opbygget igen.

Under arbejdet med den sidste dæmning stødte man på egetræstumper, som det er ret almindeligt i moseområder; det var ikke

særlig opsigtsvækkende her ved det tidligere tørveskær Bækmej. Det er måske disse fund, som har givet anledning til myten om fundet af gamle skibsrester på stedet.

Under verdenskrigen 1914–18, da der var stor mangel på fodermidler til kvæg og heste, blev det efterhånden stærkt udbredte rørskær hen på sommeren høstet fra både, tørret og presset til foderkager. I nogle somre var en snes soldater fra kasernen i Sønderborg beskæftiget med at bjerge de unge rør til foder til militærets heste.

Efter krigens afslutning flyttede Dr. Esmarch med sin familie til Ketting Nor, og der kom god orden i hele foretagendet. Der blev atter opført en mølle med en jernvindrose til at regulere vandstanden under rørskæringen. Ferskvandsfiskeriet fik et betydeligt opsving, og der blev fanget mange ål. Efter nogle års forløb flyttede Dr. Esmarch og frue tilbage til Flensborg og overlod Ketting Nor til sønnen Hans Esmarch og frue, som boede her i mange år, meget smukt om sommeren, men ensomt om vinteren. Deres eneste søn faldt i den anden verdenskrig under tilbagetoget i Nordafrika. Ved krigens afslutning blev ejendommen en overgang beslaglagt som tysk ejet ejendom. Men den blev snart tilbagegivet til den gamle ejer.

I året 1954 solgtes Kettingnor til interessentselskabet Als Tømmerhandel i Sønderborg ved Holger og Svend E. Bisgaard. Ferskvandsfiskeriet og rørforretningen blev i 14 år passet af bestyrer Carlo Steffensen. Den nuværende ejer Holger Bisgaard holder ferskvandsfiskeriet fredet, og Carl Gustav Nielsen, som bor på stedet, fører tilsyn med noret. Rørskæret er bortforpagtet til entreprenør Peter Toft i Vester Sottrup. Førhen har arbejdsmænd fra nabobyerne Egen og Sebbelev om vinteren skåret rør i noret fra både og tildels på isen. Det var et strengt, ofte vådt og koldt arbejde, der sled hårdt på kræfter og helbred. Nu er rørskæringen også blevet mekaniseret, og udføres med maski-

ner, der kan høste rørene på løs bund såvel som i vandet og transportere dem i land. En væsentlig del af tagrørene bliver eksporteret til Tyskland, men entreprenør Toft har et hold tagtækkere som reparerer stråtage og lægger stråtag på ældre og nye sommerhuse. Inddæmningen af noret har givet ejerne anledning til forskellige spekulationer om muligheder for arealets og søens udnyttelse. Store beløb er blevet investeret og mange penge er blevet tabt.

For den nuværende ejer er Ketting Nor blevet et fiske- og fuglereservat og et sted, hvor han kan nyde naturen og jagtens glæder.

I årene fra århundredeskiftet til tiden omkring genforeningen var der en mindre mågekoloni i den østlige del af noret. Efter hvad ældre folk har fortalt, er mågekolonien på den nærliggende ø Katholm blevet overbefolket, da mågerne efter de voldsomme oldenborreangreb i årene 1887, 1891 og 1895 var blevet total fredet. Der opstod da mågekolonier ved Miangdam og Kettingnor.

I sommerens løb overnatter i tusindvis af stære i rørskæret. Når de rejser sig samtidig den morgenstund, andejagtens første skud lyder, ser det ud som om en sky stiger op af noret. Nu er her ikke så mange ænder, som der var tidligere, men der er mange vildgæs og en del svaner. Rørsangere høres der mange af, og førhen hørtes der enkelte rørdrummer. Ornitologer beretter om sjældne fugle, som til tider har holdt til i noret. Således rugede 10–15 par sorthalsede lappedykkere her sidst i 20'erne, men de forsvandt midt i 30'erne; det er fugle, der indvandrer og flytter efter de klimatiske forhold. Om en anden sjælden fugl, savisangeren, som man hører i sivskovene ved Kettingnor siden 1967, fortælles, at den synger som en græshoppe. Det er en lille uanseelig fugl. Det mærkelige ved den er dens sang, og så dette, at den lader sin sang høre om natten og i morgendæmringen. Det lyder mærkeligt og sydlandsk i den danske sommernat. Men

det er også en fugl, som er kommet hertil fra balkanhalvøen.

I den nyere tid, med den store interesse blandt befolkningen for rekreative områder, er fuglereservatet Kettingnor blevet et idyllisk og fredfyldt sted på øen Als, en stærk

kontrast til de områder på øen, hvor den industrielle udvikling præger hele landskabet. Der kommer da også året rundt mange besøgende til stedet, og de betaler gerne den ene krone i bompenge, som det koster at køre på den private vej over dæmningen.

Kilder: Raben, J.: Fra Als og Sundeved, hefte 22, år 1945. »Hertug Hans den Yngre«. Jensen, Jørgen Steen: »Hertug Hans den Yngre«, udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved og Numismatisk Forening for Nord- og Sydslesvig, 1971.

Jordbog ved udskiftningen af Sebbelev bys jorder 1973. (Landsarkivet i Åbenrå).

Angående børneremser

AF R. P. SØRENSEN

Straks da jeg havde læst de to sider om børneremser i månedsskriftet for august, fik jeg lyst til at indsende en svag protest mod ordlyden af »Sko min hest«. Protesten vender sig naturligvis ikke mod Holger Jacobsen, der citerer remsen. Men mit landsbyøre siger mig, at et lille ord ændrer den oprindelige og ægte rytme i barnerimet. Jeg har modtaget det således – men det var altså i Midtjylland:

Sko, sko hest, hvem kan bedst,
det kan vor præst.
Nej, ka' han ej,
det kan vor smej,
som boe ue ved bøjens led.

Sidste linie er jo ret ligegyldig i begge versioner. Men det er dette: Nej, kan han ej – det har den rette klang og er vist endda en fællesdansk klangenhed, med betoning af nej og smal e-lyd, der kraftigt rimer på ej. Det giver ligesom af sig selv en anden tonehøjde end det foran, så man kan høre, det er

et svar fra en anden person. Sammenlign: Av, godaw, må jeg låne din sav? Nej, må do ej, do må gå din vej. Børn og barnlige sjæle kan lide den hamrende rytme og de klingende rim. Det af Holger Jacobsen citerede rim havde: – »nej vist kan han ej«. Så mangler »nej« den skarpe betoning. Det er altså det lille »vist«, jeg skyder på, med et enkelt spurvehagl.

For lidt at skrive om. Bevares, ja. Men det er bare anledningen. Nej, jeg skriver for at støtte ideen med at drage børneremser og beslægtet arvegods frem. Det er nok på høje tid for en dels vedkommende. Nu kunne jeg fortsætte med at citere remser fra min barndom. Vi havde mange, og jeg tror nok, der blev lavet en del »lejlighedsremser« efter de kendte forbilleder. Men vi var jo ikke sønderjyder. Lad jer, som var det, finde godset frem.

Men jeg har stor lyst til at pege på værdien af både at bevare overleveret stof af den art og samtidig undersøge, om det er »født« i Danmark eller indvandret fra plat-

tysk. Jeg kan med et godt eksempel forklare, hvordan det virkelig kan betyde noget for et barns indstilling til tankens og sprogets renhed og ægthed.

Der var to ting, der stødte mig, hver gang jeg hørte den lærerige historie om fiskerens kone, der hele tiden ville højere op, bort fra – ja, hun begyndte jo med at bo i en muddergrøft. Det stødte mig, det med muddergrøften, ikke for mudderets skyld, men man kan da ikke bo i en grøft, der er åben til begge sider, langt hen. Hvor, præcis, bor man da?

Det andet der stødte mig, var remsen »Ro, ro til fiskeskær, flynder dybt på bunden der, ej min hustru Ilsebil vil som hendes husbond vil«. Jeg vil ikke trævle det op og vise, hvad der ikke rigtig forekom mig ægte, men det gjorde det altså ikke. Man kan sagtens få det til at klinge og rime, men det gør det ligesom ikke af sig selv. Så fik jeg som voksen fat i en lille bog på plattysk, købte den af manden med bogkærren på Nørretorv – hvor mange husker ham? Dér var historien sådan:

»Es war 'nema en fischer un sin fru, di wanten tausammen in 'ne pispot«.

Oh ja, det er da »et sted«. Og remsen var sådan:

Mantje, mantje, timpe tee
buttje, buttje in de see,
mine fru, de Ilsebil,
will nich so, as ek wohl will«.

Ja, det er citeret efter hukommelsen. Jeg har vist ikke den lille snavsede bog mere, desværre. Men er nogen efter disse citater i tvivl om, hvilken af de to historier, der er hjemmefødt? Man skulle nok have sagt muddergrav på dansk i stedet for grøft. Dér tages vist ofte fejl. Jeg kan ingen fremmede sprog ordentlig. Men jeg har, må jeg igen sige: »landsbyøre« for ægtheden af remser og vittige omskrivninger.

Det vil glæde mig og sikkert mange, om vi kunne få børneremser og anden folkløse frem af glemselen, også for måske at få fødested fastslået.

Grænselands-dagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

4. juli: På Uffe-Skolen i Tønning dimiteres det sidste hold med dansk anerkendt realeksamen. Herefter skal elever, der ønsker enten dansk eller tysk anerkendt realeksamen, til Husum danske skole.

6. juli: En studiekommision under forsæde af professor Clemens Geisler, Hannover har klart udtalt sig til fordel for, at Flensborg bliver universitetsby snarest mulig og må have proritet forud for Lybæk, hvor et medicinsk fakultet oprettes. I betænkningen

regnes med 3600 studiepladser inden 1980 og stigende til mellem 7000 og 8000 studerende.

9. juli: Mellem Flensborg og grænsen, i Harreslev kommune, er på kommunalt initiativ tilplantet 76 ha skov. Indtil 1973 er der i Sydslesvig plantet ca. 4100 ha skov, og inden årets udgang vil der i hele landet Slesvig-Holsten blive plantet yderligere 600 ha skov. Slesvig-Holsten hører dog med kun 8,9 pct. stadig til Vesttysklands skovfattigste lande i forhold til et vesttysk gennemsnit på 29 pct.

Den nye Ejderbro på Ejderdæmningen mellem Ejdersted og Ditmarsken åbnes for trafikken.

Det nye amt Flensborg-Slesvig, der blev resultatet af landdagens vedtagelse den 2. juni, vil få et samlet indbyggertal på 176.500 og blive den femte største kreds blandt landet Slesvig-Holstens tilbageværende 11 kredse. Med tilsamen kun 66 industrivirksomheder, der beskæftiger 4467 ansatte, vil det nye amt stadig være det tredje sidste m. h. t. industribeskæftigelse.

Den nyudnævnte sovjetiske generalkonsul i Hamborg, German Iwanowitsch Wladimirov, aflægger en tiltrædelsesvisit i Flensborg.

10. juli: På Spejdergården Tydal holdes den hidtil største spejderlej på sydslesvigsk område med 350 deltagere fra fire lande.

Af en rapport udarbejdet om den slesvig-holstenske landsregerings første 2-års periode fremgår, at der i årene 1971 og 72 er oprettet omkring 26.000 nye arbejdspladser. Målet er dog yderligere 33.000 pladser inden 1976. 1450 lærerembeder blev nybesat og 1400 nye klasseværelser indrettet. Tallet på forskoleklasser kunne forhøjes med 200, og yderligere 40 børnehaveklasse er under forberedelse. Der er desuden indrettet 290 nye idrætsanlæg. Bruttolønnen pr. industriarbejder steg i 1972 til 395 DM pr. uge.

14. juli: Gennem en frivillig ordning tilstræber landet Slesvig-Holsten en forbedring af kommunestrukturen. Der tilstræbes storkommuner på mindst 5000 indbyggere. P. t. findes i landet endnu 1181 kommuner under 5000 indbyggere.

Ved en samemkomst i Husum oplyste landbrugsminister Ernst Engelbrecht-Greve, at antallet af beskæftigede ved landbruget gennem de sidste 20 år er faldet fra 250.000 til 90.000.

CDU i landet Slesvig-Holsten udtaler i en resolution, at forbundsregeringens vedvarende nedskæring af investeringstillægget med

25 pct. vil indebære betydelige farer for landet i regional og strukturpolitisk henseende.

17. juli: Sydslesvigsk Forening modtager en arv på 200.000 DM efter en afdød Flensborgdame, frk. Helene Christine Nielsen. Af beløbet skal 100.000 DM tilfalde Dansk Alderdomshjem i Flensborg og 100.000 DM Dansk Centralbibliotek.

Under et magistratsmøde i Flensborg fastslår overborgmester Heinz Adler, at der under etableringen af det kommende universitet i Flensborg på ingen måde er tænkt på at gå ind i konkurrencen om studenterne med de danske universitetscentre nord for grænsen. Man håber på et venskabeligt samarbejde også med henblik på udveksling af lærerkræfter. Det oplystes videre, at der fra Dansk Centralbibliotek forelå et tilsagn om støtte gennem bibliotekets indretninger og bogbestand.

18. juli: Det britiske blad The Economist skildrer i en artikel Slesvig-Holstens udsatte position og fastslår, at udvidelsen af fællesmarkedet ikke har gavnet landet, som hverken kan klare sig i konkurrencen med Danmark eller hævde sig overfor Hamborg og Bremen.

Ministerpræsident dr. Gerhard Stoltenberg oplyser, at den tyske grænseforening har bevilget 60.000 DM, og at der kan forventes yderligere 20.000 DM til udbygning og modernisering af den tyske folkehøjskole i Læk.

19. juli: Af en række Basisdata til Flensborg Byudviklingsplan udarbejdet af dr. Lüder Dumas fremgår, at Flensborgs areal nu er på 5117 ha. En undersøgelse viser en stadig stigning i antallet af børn i forskolealderen, en mindre stigning i antallet af skolepligtige og en nedgang i antallet mellem 15 og 20 år. Antallet af indbyggere i den giftemodne alder og blandt arbejdsdygtige mænd og kvinder mellem 15 og 65 år er opgjort til 67,2 pct., mens der er gennem de sidste 10 år har

været en stigning i antallet af ældre fra 13,6 til 15,7 pct. Over 10.000 personer søger dagligt udefra på arbejde i Flensborg.

20. juli: Den kendte Atlantisforsker, pastor H. Spanuth, Bordelum, afviser spanske påstande om, at Atlantis skal søges uden for den sydspanske by Cadiz. Han fastholder sin teori om, at Atlantis findes ud for Helgoland.

30. juli: Husum har chancer for at blive baskishavn for tyske boreforsøg i Nordsøen efter olieforekomster. Det er den eneste havn på vestkysten med den nødvendige værftskapacitet.

NORD FOR GRÆNSEN

2. juli: Sønderjyllands Amtsråd forelægger en arbejdsplan »Planlægning i Sønderjylland« omfattende perioden frem til 1990. Planen stilles til debat i Sønderjylland.

Under amtsrådets møde fastslås, at broen over Alssund kun har 17 års levetid tilbage. Bygningen af en ny højbro bør derfor have en høj prioritering.

Amtsrådet vil rette henvendelse til såvel statsministeren og forsvarsministeren for at forhindre nedlæggelse af Tønder kaserne. Man ønsker i forbindelse hermed klar besked om bl.a. egnsudviklingsstøtten til vesteregionen.

Bov kommunes indbyggertal ventes i de næste 12 år at stige til 11.000 mod omkring 9.500 i øjeblikket. Derfor bliver der brug for et byggeareal alene til boliger på 110 ha.

3. juli: Såvel Tønder byråd og de politiske partier går i aktion for Tønder kasernes bevarelse. I et notat til forsvarsministeren peger amtmand dr. jur. Tyge Haarlov på, at Tønder efter nedlæggelse af en række statsvirksomheder vil være ringere stillet end den tidligere kredsby i Sydtønder amt, Nibøl,

som har fået kompensation gennem nye offentlige institutioner.

Sønderborg slot genindvies som museum.

4. juli: Økonomi- og budgetminister Per Hækkerup siger på et politisk møde i Jels, at han ikke tør love Sønderjylland noget, hverken bevarelse af Tønder kaserne eller udflytning af statsinstitutioner til egnsudviklingsområder. Kun ved etablering af nye institutioner kan sådanne områder komme på tale.

Forsvarsminister Kjeld Olesen fastslår i et svar på en forespørgsel fra folketingsmand Johs. Burgdorf, at der ikke længere er behov for Tønder kaserne. Dens drift vil være økonomisk belastende for forsvaret.

Løgumkloster kommune vil støtte Tønders bestræbelser for at bevare kasernen.

Der findes endnu 429 ha byggemodne arealer til industrietablering i Sønderjyllands amt, fremgår det af sidste udgave af Kommunal Håndbog. Grund på Grameggen er endog 47 gange billigere end i Glostrup. Imidlertid er det både et spørgsmål om faciliteter og arbejdskraft, om Sønderjylland kan tage imod flere nye industrier, bemærker erhvervssekretær P. Groth Bruun i en kommentar.

5. juli: På Nordals udlægges nu betydelige arealer til en del nye institutioner, således gymnasium, HF, bibliotek, handelsskole eller seminarium.

7. juli: Centerleder Jørgen Vedel, Esbjerg universitetscenter, giver i en samtale med Vestkysten udtryk for mulighederne for både at etablere et teologisk fakultet i Løgumkloster og at skabe et samarbejde med grænseforskningsinstituttet i Åbenrå.

Under overværelse af dronning Ingrid og prinsesse Benedikte afsløres i Graasten en mindesten om kong Frederik IX.

8. juli: Borgmester Camma Larsen-Ledet si-

ger i en samtale med Jydske Tidende, at der i forbindelse med gennemførelsen af Sønderjyllandsplanen bør arbejdes hen på at gøre Åbenrå til hele landsdelens centerby.

Manglen på arbejdskraft er en hindring for at tilføre Tinglev yderligere større industrier, erklærer viceborgmester Hans Holm, Tinglev.

Kommuneskinsyge vil en dag kvæle sidebanetrafikken mellem Haderslev og Vojens siger viceamtsborgmester Ingomar Petersen. Hverken industri eller boligkvarterer har bragt de to byer et skridt nærmere hinanden af det sidste århundrede.

9. juli: I Sønderjyllandshallen drøfter henved 400 kommunalrådsmedlemmer Sønderjyllandplanen. Det fastslås, at hele Sønderjylland bør ses som én stor grøn by. Som helhed er amtet intet udviklingsområde, men landsdelen har brug for fortløbende fremtidsplanlægning.

10. juli: For første gang siden krigen spillede et tysk militærorkester i Sønderborg under ringriderfesten.

Den tidligere tyske folketingsmand Hans Schmidt, Oksbøl, har i følge Aktuelt i en henvendelse til den slesvigholstenske ministerpræsident opfordret til helt at frigøre den nuværende, men snart forhenværende mindretalsgeneralsekretær Rudolf Stehr; desuden mener han, at Bund deutscher Nordschleswiger kun bør varetage det kulturelle arbejde, mens Slesvigsk Parti bør være den egentlige vælgerforening, som også bør udgive det hjemmetyske dagblad Der Nordschleswiger.

13. juli: Forsamlingshuset i Notmark skal sælges for højeste bud, ligesom også forsamlingshuset i Visby fra 1894 må forventes nedlagt.

18. juli: Fhv. borgmester Peter Olesen, Haderslev hædres med en guldmedalje i anled-

ning af sit 40 års jubilæum som medlem af byrådet.

20. juli: På et spørgsmål fra folketingsmedlem Gerda Tosti Nielsen, om hvad regeringen agter at gøre for egnsudviklingen i Sønderjyllands vestlige del, svarer statsminister Anker Jørgensen, at regeringen fortsat agter at støtte de tilbud, som findes i den forbedrede og reviderede egnsudviklingslov.

På et møde i Øsby fastslår amtsborgmester Erik Jessen, at ingen af de nordslesvigske byer har format til at kunne udvikles til centerby for hele landsdelen. Man må acceptere de store og mellemstore bysamfund og ved fordeling af nye opgaver betragte Sønderjylland som et hele.

25. juli: 35 forretninger i Tønder er med i et fælles fremstød for at skaffe Tønders gamle handelsopland syd for grænsen tilbage. Symbolet for fremstødet er Guldhornene.

26. juli: Landsregeringen i Kiel bevilger 500.000 DM som særbevilling til det tyske mindretal og for at hjælpe mindretallet over den likvide krise, som bl.a. er opstået ved, at Bonnbevillingerne ikke er forhøjet i forholdet til 1972. Det ordinære tilskud fra Kiel er på 2,5 mill. DM, og tilsvarende normer fra

27. juli: I Tinglev kommune er sidste år nedlagt 58 landbrug. Tinglev er dog stadig landsdelens største landbrugskommune med 833 brug. Højst ligger Rødding med 881 brug; efter Tinglev følger Nr. Rangstrup med 764 landbrug.

28. juli: Forsvarschef general O. Blixenkroner Møller oplyser, at Jydske Divisions kommando flyttes fra Åbenrå i 1974. Kommandoet har til huse i det tidligere tyske gymnasium, som dermed frigøres.

På Sønderjyllands Kunstmuseum i Tønder åbnes grænselandsudstillingen, hvor 30 danske og tyske kunstnere udstiller.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri idræt og svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48

Bent Briert

Besøg
landsdelens
museer

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

M. Schaumanns Klædefabrik A/S
Afd. for kemisk rensning TRYLIN
Haderslev

WINDFELD-HANSENS
BOMULDSSPINDERIER A/S
VEJLE

LØGUMKLOSTER HØJSKOLE
Kursus begynder sept., nov., febr.
Korte sommerkursus
Tlf. 74 33 25

ANDELSBANKEN

Sønderjyske Afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Sønderjysk Tæppefabrik

A. R. Kjærby A-S
Højer

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning
Frøavl & Frøhandel
Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Hejmdals
BOGTRYKKERI
AABENRAA TLF. (046) 2 31 32

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

HORSENS HAVN

- Mange moderne stykgodsraner
- 7,00 m vanddybde
- Havnen kan besejles dag og nat
- Store arealer ved kaj og jernbanespor ledige til udleje

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Morso Støbegods
Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev,
tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz,
Tøndervej 173, Abenrå, tlf. (04) 62 14 50.
Cand. polit. Inger Bjørn Svensson,
H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.
Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri a-s,
Tønder.

HØJST ANTIK

Storegade 18, Løgumkloster. - Åben:
Hverdage kl. 16-17.30, fredag kl. 16-20.
Privat: E. Lund Christiansen, Bredgade
4, Øster Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Gunnar Rasmussen

TRY

HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grønsejlsseminariet
Tilmelding for 1973/74 helst inden
1. maj, senest 30. juni.
Telf. (04) 72 12 30

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/5 • VOJENS